

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

СОЦІОЛОГІЯ КУЛЬТУРИ

Конспект лекцій для студентів
спеціальності 054 «Соціологія»

Затверджено
редакційно-видавничою
радою університету,
протокол № 3 від 22.12.2016 р.

Харків – 2017

УДК 316.7

Рецензенти:

Хижняк Л.М., д.с.н., професор кафедри прикладної соціології і соціальних комунікацій ХНУ ім. В.Н. Каразіна;

Перевалова Л.В., к. філос. н., доц., зав. кафедрою права НТУ «ХП»,

Болотова В.О. Соціологія культури : конспект лекцій для студентів спеціальності 054 «Соціологія»/ В.О. Болотова. – Харків : НТУ«ХП», 2017. – 104 с.

Дана навчально-методична розробка містить тексти лекцій з курсу «Соціологія культури» для студентів денного відділення, що навчаються за напрямом «Соціологія» в НТУ «ХП».

Наведені методичні матеріали дозволять полегшити оволодіння курсом, систематизувати отримані знання, підвищити рівень підготовленості студентів до семінарських занять, зорієнтувати у пошуку додаткового матеріалу.

УДК 316.7

© Болотова В.О., 2017
© НТУ «ХП», 2017

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Тема 1. Культура як соціальне явище	6
Тема 2. Основні елементи культури.....	16
Тема 3. Види, форми та типи культури.....	32
Тема 4. Культурний шок	49
Тема 5. Відтворення та розвиток культури.....	57
Тема 6. Історична динаміка культури: особливості культури традиційних і сучасних суспільств.....	70
Тема 7. Культура та постсучасність.....	81
Тема 8. Культурні аспекти глобалізації.....	92

Вступ

Соціологія культури – один з нових наукових напрямів та навчальна дисципліна, що активно та динамічно розвивається у сучасному соціологічному знанні. Незважаючи на те, що соціологічний аналіз культури виявляється одним із головних завдань соціології з часів її появи, дотепер не існує згоди, щодо визначення предмета соціології культури та її місця у структурі соціологічного знання. Деякі автори розглядають її як спеціальну соціологічну теорію, що вивчає сферу культури та культурні процеси. Але також існували й існують спроби розширювального тлумачення предмета соціології культури. Згідно з таким підходом, соціологія культури розглядається не як напрямок соціології, що вивчає окрему сферу соціальної реальності, а особливий підхід до бачення соціальної реальності взагалі. У даному курсі ми розглядаємо соціологію культури в якості метасоціологічної дисципліни, в рамках структурно-функціонального та системного підходів, мотивуючи свою точку зору тим, що кожний елемент соціальної реальності має культурну складову, до якої б сфери – економічної, політичної, духовної – він не належав.

Соціальні зміни, що відбуваються у сучасному суспільстві, найчастіше мають соціокультурні причини. Також змінюється і розуміння культури: це не пасивне відображення суспільних процесів, а активна форма соціальної поведінки. Названі вище зміни обумовлюють особливий статус соціології культури в системі соціологічного знання.

Метою курсу «Соціологія культури» є ознайомлення студентів з сучасними уявленнями вітчизняної та світової соціології культури про сутність феномену культури, його співвідношення з суспільством, основними проблемами існування культури, роллю культури в процесі соціальних змін, а також розкриття сутності основних понять соціології культури та їх використання у вивченні сучасних соціокультурних процесів українського суспільства.

Курс «Соціологія культури» має відповідно до своєї назви, міждисциплінарний характер. Він орієнтований одночасно на розгляд культурного аспекту соціального життя і соціального аспекту культурного життя. Для цього необхідно сумісно використовувати як соціологічний, так і культурологічний підходи до вивчення явищ культури.

Вивчення соціології культури спирається на знання студентів, які вони отримали під час вивчення вступу до спеціальності, загальної соціологічної теорії, історії соціології, культурології, а також з інших курсів соціально-гуманітарних та науково-природничих наук, які вивчаються в університеті: історії України та всесвіту, філософії, етики та естетики, економічної теорії, загальної психології. Структура і специфіка курсу обумовлені вимогами освітніх стандартів до підготовки соціологів.

Тема 1. КУЛЬТУРА ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ

- 1. Культура і суспільство. Культура і людська природа.*
- 2. Основні підходи до визначення культури.*
- 3. Аспекти культури.*
- 4. Соціальні функції культури.*
- 5. Формування систематичних наук про культуру.*
- 6. Об'єкт і предмет соціології культури.*

1.1. Культура і суспільство. Культура і людська природа

У широкому розумінні культура охоплює все, що створено людьми, – від науки і релігійних вірувань до способів виготовлення кам'яних сокир. Якщо використовувати термін «культура» в цьому значенні, то і форми соціального життя людини можуть розглядатися як продукт культури. Адже сім'я і релігія, форми господарської активності і політичної влади – все це не дано «від природи», але виникло в результаті людської діяльності і взаємодії. Форми соціального життя тварин обумовлені інстинктами, а тому, фактично, не змінюються. Форми ж соціального життя людей конструюються людьми, нехай в більшості випадків стихійно і нецілеспрямовано, і відрізняються варіативністю та мінливістю. Зграї вовків і мурашники сьогодні живуть за тими ж законами, що і сотні років тому. Людські суспільства за цей період зазнали безліч змін.

Можна сказати, що соціальні форми життя людини – продукт культури. Але і культура – продукт суспільства, продукт людської діяльності. Саме індивіди, які становлять ту або іншу людську спільність, створюють і відтворюють культурні зразки. Розділення «соціального» і «культурного» аспектів людського існування можливе лише в теорії. На практиці вони існують у нерозривній єдності. Культуру не можна розглядати як «частину» суспільства, або суспільство як «частину» культури.

Отже, чітке розмежування «соціального» і «культурного» неможливе, але також неможливе і повне їх ототожнення. *Культура* – це перш за все сукупність смислів і значень, якими люди керуються у своєму житті. Діяльність людини – це завжди діяльність, яка опосередкована певними значеннями, про що неодноразово наголошували різні дослідники. Кожен елемент навколишнього середовища (природного і соціального) людина наділяє певним змістом. І, лише спи-

раючись на цій зміст, вона здатна взаємодіяти із середовищем, пристосовуватися до нього, змінювати його. До *«соціального»* ж слід віднести сам процес взаємодії між людьми, в ході якого використовуються і складаються значення і смисли.

Витоки культури слід шукати в особливостях *«людської природи»*. Людина є культурна істота за своєю суттю. До такого висновку дійшли вчені після ряду наукових відкриттів, що описують еволюцію людини:

1) відмова від погляду на характер відносин між фізичною еволюцією і культурним розвитком людини як на послідовний процес і визнання цього процесу поєднанням або взаємодією;

2) з'ясувалося, що основна маса біологічних змін, що створили сучасну людину, відбулася в центральній нервовій системі, особливо в головному мозку;

3) розуміння того, що людина, з погляду фізіології, є неповною, незавершеною твариною; і головне, що відрізняє її від тварин, це не її здатність вчитися (вона дійсно надзвичайна), а те, наскільки і чому саме доводиться їй навчатися, перш ніж вона зможе самостійно функціонувати.

1.2. Основні підходи до визначення культури

Слово *«культура»* вживають у різних значеннях:

- 1) як вислів звичайної мови;
- 2) як спеціально-наукове поняття.

У повсякденному спілкуванні це слово найчастіше асоціюється з поняттями: *«вихованість»*, *«мистецтво»*, *«етикет»*, *«традиції»*, *«дозвілля»*, *«відпочинок»*, *«освіта»* тощо.

Коло значень слова *«культура»*, як спеціально-наукового терміна, також досить широке й неусталене, оскільки ці значення змінюються залежно від того, стосовно якої науки, теорії, наряду вживаються.

На відміну від інших базових гуманітарно-наукових понять (економіка, політика, право та ін.), які означають певну конкретну сферу суспільного життя і не є поняттями оцінними, термін *«культура»* часто вживають і в оцінюваному розумінні, у значенні чогось кращого, більш досконалого, більш цінного. У такому розумінні ми протиставляємо культуру людини людській невихованості, неосвіченості, а культуру виробництва – її поганій організації.

Були проведені спеціальні наукові дослідження історії розвитку поняття *«культура»* та систематизації його значень у сучасній науковій мові. Класичною

з огляду на це вважається праця швейцарського дослідника Йозефа Нідермана «Культура. Історія розвитку поняття від Цицерона до Гердера» (1940), яка містить тезаурус значень терміна «культура» і змістовно близьких до нього висловів у працях визначних представників європейської гуманітарної думки від античності до XVIII ст.

Реконструючи тривалу і складну історію розвитку поняття культури, Й. Нідерман показує, що її значення формувалося, збагачувалося і змінювалося під впливом різних традицій. Важливу роль у цьому відіграють, зокрема, давньогрецькі уявлення про виховання всебічно розвиненої особистості, про значення мистецтва для суспільного життя, про гуманне ставлення до співгромадян та ін. У Стародавній Греції використовували слово «*пайдейя*» (від *país* – *дитина*), яке використовували для позначення результату освіти і цілеспрямованої виховної дії, підсумку формування зрілої людини, громадянина, повноправного члена поліса з нетямущої дитини. Проте термін «*пайдейя*» не закріпився в розмовній мові і поступово зник з обороту, як і багато інших термінів грецького походження після завоювання Греції латинянами.

Пізніше ці уявлення були поглиблені й систематизовані мислителями Давнього Риму, які надали їм нового термінологічного оформлення, використавши для цього вислів «культура», похідний від дієслова «*colere*», яке широко вживалося у повсякденній народній мові у значеннях «обробляти землю», «виросити врожай», «шанувати предків», «схилятися перед богами», «населяти територію» та ін. Більшість значень вислову «*colere*» і похідного від нього «*cultura*» є значеннями артефактними, тобто такими, що вказують на певні дії людей та результати цих дій.

Якщо проаналізувати лінгвістичний розвиток поняття «культура», можна виділити його чотири основних значення:

- абстрактне визначення загального процесу інтелектуального, духовного, естетичного розвитку;
- визначення стану суспільства, яке базується на праві, порядку, гуманності звичаїв (тобто співпадає з одним із значень слова «цивілізація»);
- загальна вказівка на особливості способу існування чи життя, притаманних певному суспільству, групі людей або історичному періоду;
- абстрактне визначення форм та продуктів інтелектуальної діяльності (насамперед, музики, літератури, живопису, театру, кіно тощо).

Теоретик культури Л.Є. Кертман стверджує, що існує понад 400 визначень культури, і, на його думку, є три основні підходи до визначення культури.

Антропологічний, суть якого полягає у визнанні самоцінності культури кожного народу, а також у визнанні рівноцінності всіх культур на землі.

Приклади визначень даного підходу. Культура – це все, що створене людиною, будь то матеріальні предмети, зовнішня поведінка, символічна поведінка або соціальна організація (Л. Бернард). Культура – це спосіб життя, якому слідує спільність або плем'я (К. Уїслер).

Філософський підхід, який відрізняється від інших тим, що шляхом аналізу в житті суспільства виділяють певні риси, характеристики, закономірності. Їх то і розуміють як таке, що становить основу культури або причину її розвитку. І культура розуміється як «зміст» або як «спосіб буття» суспільства.

Приклади визначень даного підходу. Культура – це шлях від замкнутої єдності через розвинене різноманіття до розвиненої єдності (Г. Зіммель).

Культура – це відносно постійний нематеріальний смисл, який передається в суспільстві за допомогою процесу соціалізації (Р. Беккер).

Культура – це символічний вислів, що корениться в підсвідомому і привноситься в суспільну свідомість, де він зберігається і залишається в історії (Д. Реджін).

Соціологічний, в якому культура трактується як чинник організації і створення життя будь-якого суспільства. Мається на увазі, що в кожному суспільстві є певні культурутворюючі «сили», що спрямовують його життя по організованому, а не хаотичному шляху розвитку. Культурні цінності створюються самим суспільством, але вони ж потім і визначають розвиток цього суспільства, життя якого починає все більше залежати від вироблених ним цінностей.

Приклади визначень даного підходу. Культура – це успадковані винаходи, речі, технічні процеси, ідеї, звичаї і цінності (Б. Маліновський).

Культура – це міцні вірування, цінності і норми поведінки, які організовують соціальні зв'язки і роблять можливою загальну інтерпретацію життєвого досвіду (У. Беккет).

Культура – це мова, вірування, естетичні смаки, знання, професійна майстерність і всякого роду звичаї (А. Радкліфф-Браун).

Якщо виділити окремо визначення культури, які надаються в соціології, то їх також можна розділити на чотири групи: *ціннісні, нормативні, діяльнісні і поведінкові*:

- **ціннісні** – культура як сукупність матеріальних, духовних та соціальних цінностей, що вироблені людством;
- **нормативні** – культура як система зразків поведінки, традицій, уявлень про світ;
- **діяльнісні** – культура як процес опредмечування (створення) та розпредмечування (освоєння) цінностей;
- **психолого-поведінкові** – культура як ступінь оволодіння особистістю культурними цінностями та оснований на цьому форми поведінки.

Отже, надамо робоче визначення культури, яке використовуватиметься в цьому курсі.

Культура – це спосіб освоєння дійсності на основі цінностей, що втілені в зразках діяльності та об'єктивувалися в речово-наочних і символічно-знакових формах, які передаються від покоління до покоління в процесі соціалізації.

Для того щоб охарактеризувати такий складний соціальний феномен як культура, недостатньо просто дати її визначення. Це можливо лише шляхом зіставлення її з іншим не менш важливим феноменом – природою.

Отже, основними **ознаками культури** є:

1. **Специфічність**. Культура – це специфічно людський спосіб діяльності, в якому людина формує, розвиває і реалізує свої здібності в процесі створення та освоєння культурних цінностей.

2. **Позабіологічність**. Регуляція механізмів поведінки членів суспільства має не біологічний (інстинкти), а соціальний характер.

3. **Продуктивність**. Духовні потенції людини реалізуються в певних продуктах культури.

4. **Технологічність**. Культура характеризує активне ставлення людини до природи і громадського життя.

5. **Стереотипність**. Культура передбачає здатність відтворювати створені раніш матеріальні та духовні цінності, додержуватися традицій.

6. **Інформативність**. Культура відображає в універсальних (зрозумілих всім) формах оточуючу дійсність.

7. *Нормативність*. Виявляється в здатності культури формувати певні зразки, еталони поведінки і впливати на людей з метою їх виконання.

8. *Комунікативність*. Культура об'єднує і згуртовує людей в процесі створення та засвоєння культурних цінностей.

1.3. Аспекти культури

Для зручності аналізу культуру можна розглядати як єдність трьох основних аспектів – *смислового, регулятивного і технологічного*. Ці аспекти пов'язані з найважливішими потребами людського існування:

- у поясненні світу і наданні сенсу людському існуванню;
- у впорядковуванні, стабілізації людської поведінки;
- у пристосуванні до навколишнього середовища за допомогою цілеспрямованого впливу на нього.

Якщо розглядати культуру в її *смисловому аспекті*, то вона постає як система ідей та уявлень, що визначають наше сприйняття реальності.

Якщо розглядати культуру в *регулятивному аспекті*, то вона постає як сукупність цінностей і норм, які регулюють людську поведінку. Соціологія традиційно приділяла багато уваги аналізу саме цього аспекту культури, оскільки саме як «регулятор» культура найнаочніше впливає на соціальну взаємодію.

Важливо відзначити, що культура – це не окремі оцінки, норми, не їх набір, а ціннісні елементи, взяті як *цілісність*, що виявляється:

- у *ментальності*, тобто в визначеності сприймання світу, оцінки реальних явищ, цінностей, які можуть характеризувати духовне життя конкретного суспільства (українського, російського, американського тощо), представників соціальної спільноти (територіальної, професійної, демографічної), окремої особистості;
- у *менталітеті* як загальній логіці, притаманній даній системі цінностей, їх ієрархії;
- у *затребуваності* знань, умінь, навичок; у поєднанні почуттєвого і волевого компонентів.

Третій – *технологічний аспект* культури, який часто ігнорується при соціологічному аналізі культури. Існує тенденція відносити до культури лише «духовні» феномени. Техніку ж відносять до сфери «матеріального». Але розділення продуктів людської діяльності на «матеріальні» і «духовні» значною мірою

умовне, оскільки будь-який матеріальний «артефакт» – частина культури лише тому, що наділений значенням, тобто має «сміслову вимірність».

1.4. Соціальні функції культури

Соціологічний аналіз культури як аналіз її соціальних функцій застосовується досить широко. Ці функції у світлі викладеного вище матеріалу виглядають достатньо очевидними:

1. **Адаптація** – культура забезпечує пристосування до середовища – природного, історичного, психологічного (реальність психічних процесів людини також – елемент середовища, до якого людина як свідоме «Я» повинна пристосовуватися). Культура виконує функцію адаптації і по відношенню до суспільства в цілому і по відношенню до конкретного індивіда.

2. **Соціалізація** – засвоюючи культурні зразки і культурні навички, біологічний індивід стає людською істотою – здатною мислити, говорити, цілеспрямовано діяти і взаємодіяти з соціальним оточенням.

3. **Світоглядна функція** – культура пояснює світ і надає сенс людському існуванню.

4. **Легітимація** – культура обґрунтовує і підтримує соціальний порядок, що склався.

5. **Інтеграція** – на базі загальних цінностей, норм та уявлень культура об'єднує людську спільність.

6. **Ідентифікація** – спираючись на вироблені культурою ідеї та уявлення про реальність, людина створює власний «образ себе» – ідентичність. Формуванню ідентичності сприяє і ототожнення індивідом себе з тією або іншою спільністю – на основі загальної культури.

7. **Функція соціальної зміни** – винаходи і новації в культурній сфері, наприклад, наукові відкриття, нові релігійні вчення або політичні ідеології можуть служити чинником зміни суспільства.

8. **Регулятивна** – культурні цінності і норми регулюють поведінку індивідів у суспільстві.

9. **Комунікативна** – пов'язана з накопиченням і трансляцією соціального досвіду (зокрема між поколіннями). Також пов'язана з передачею повідомлень в ході спільної діяльності. Існування такої функції дає можливість визначити культуру як особливий спосіб спадкоємства соціальної інформації.

1.5. Формування систематичних наук про культуру

Сьогодні існує низка наукових дисциплін, які займаються описом та аналізом феномену культури. Це – етнологія, етнографія, культурна та соціальна антропологія, культурологія, філософія та соціологія культури.

Етнологія, етнографія, культурна та соціальна антропологія – це систематичні порівняльні науки про культури різних суспільств а епох, які базуються на зборі й аналізі емпіричного матеріалу і відрізняються рівнем абстракції при вивченні явищ культури. Вони входять до емпіричної парадигми культури.

Філософія культури характеризує підходи до визначення сутності, мети та цінності культури, її умов і форм проявлення.

Культурологія – галузь наукового знання, що досліджує загальні закономірності формування, функціонування і розвитку культури як єдиної системи та особливого класу явищ.

Соціологія культури – наука, яка розглядає формування і функціонування культури у зв'язку із соціальними структурами й інститутами суспільства та стосовно конкретно-історичної ситуації, тобто ставить за мету виявлення та аналіз закономірностей соціокультурних змін.

Суть соціологічного підходу до дослідження культури полягає в розкритті закономірностей функціонування і розвитку культурних феноменів в суспільстві, у виявленні соціальних функцій культури. Соціологія вивчає роль культури в регуляції соціальної взаємодії, взаємовплив «культурного» і власне «соціального» аспектів суспільного життя людей. Ці цілі реалізуються в рамках цілого ряду різних теоретичних підходів. Природно, що в рамках різних теоретичних підходів існують і різні визначення культури.

Таким чином, можна сформулювати такі практичні критерії розрізнення наук про культуру:

- ✓ етнологи та етнографи орієнтуються на описові процедури, а культурні та соціальні антропологи – на теоретичне осмислення свого предмета (функціонування та зміни культур);
- ✓ культурні та соціальні антропологи аналізують, як правило, традиційні суспільства, а соціологія культури – сучасні;
- ✓ всі перераховані вище науки (етнологія, етнографія культурна та соціальна антропологія, соціологія культури) є емпіричними науками, а філософія ку-

льтури – спекулятивною (від *speculor* – спостерігати, споглядати, тобто теоретичною або умоглядною).

Проте впевнено слід зазначити лише одне: об'єктом вивчення усіх цих наук є культура.

1.6. Об'єкт і предмет соціології культури

Соціологія культури – досить нова (хоча термін був введений у науковий обіг Альфредом Вебером на початку XX ст.) та не стабілізована дисципліна. Незважаючи на той факт, що соціологічний аналіз культури є одним з головних завдань соціології з моменту її появи, до цього моменту не існує згоди з приводу предмета вивчення власне «соціології культури» і місця цієї дисципліни в структурі соціологічного знання. Соціологічні словники не завжди присвячують даному напрямку соціології спеціальну статтю.

Одні автори схильні розглядати соціологію культури як «галузеву соціологію» більш – менш широкого охоплення, що вивчає «сферу культури», «культурні процеси». У цій якості соціологія культури трактується як наука, що існує спільно з такими галузевими дисциплінами, як соціологія мистецтва, науки, освіти, та як така, що включає їх як субдисципліни. Але якщо розглядати соціологію культури як галузеву дисципліну більш – менш широку за охопленням явищ, які вивчаються, то неминуче постає питання про визначення меж «культури». Чому ми відносимо до «культури» релігію, науку, мистецтво, але не відносимо політику й економіку? Хіба ці сфери соціального життя у меншій мірі регулюються культурними значеннями і нормами?

Також існує точка зору, що розглядає соціологію культури не як напрям, що вивчає певний «сегмент» або «сферу» соціальної реальності, а як особливий підхід до бачення соціальної реальності взагалі.

Відмінності між підходами до визначення предмета соціології культури багато в чому обумовлені різним розумінням того, що є власне «культура».

Труднощі, що виникають при визначенні предмета соціології культури, пов'язані і з тим, що культура є об'єктом аналізу не тільки соціології, але й інших наук – зокрема, культурної антропології і філософії культури.

Дослідження культури – украй складного і багатоманітного феномену, «природним чином» тяжіють до міждисциплінарності. Соціологічний аналіз культури ніколи не був вільний від впливів з боку філософії, культурної і соціаль-

ної антропології, психології та інших гуманітарних наук. Але і ці науки, у свою чергу, зазнавали впливу з боку соціології.

Отже, *об'єктом соціології культури* виступає культура як соціальний феномен.

Предмет соціології культури – це особливості і механізми функціонування культури як атрибуту соціальної системи в конкретних соціально-історичних умовах.

Контрольні питання

1. У чому полягає взаємозв'язок культури і природи?
2. Які можна виділити аспекти культури?
3. Які типи визначень культури існують?
4. Поясніть за допомогою прикладів сутність адаптаційної, соціалізаційної, інтеграційної, світоглядної, регуляційної, ідентифікаційної, легітимаційної функцій культури.

Література

1. Гидденс Энтони. Социология / Э. Гидденс, К. Бердсолл. – 2-е изд., вып. по 4-му англ. изд., полн. перераб. и доп. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 629 с.
2. Ионин Л. Г. Основания социокультурного анализа : учеб. пособие / Л. Г. Ионин. – М., 1995. – 151 с.
3. Ионин Л. Г. Социология культуры : учеб. пособие для студ. гуманит. и социально-экон. напр. и спец. вузов / Л. Г. Ионин. – М. : Логос, 1996. – 280 с.
4. Коган Л.Н. Социология культуры : учеб. пособие / Л. Н. Коган. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1992. – 120 с.
5. Мид М. Культура и мир детства: Избранные произведения/ Маргарет Мид. – М.: Издательство «Наука», 1988. – 430 с.
6. Михайлова Л. И. Социология культуры : учебное пособие/ Л. И. Михайлова. – М.: ИТК «Дашков и К», 2008. – 396 с.
7. Победа Н. Социология культуры / Н. Победа. – Одеса: Астропринт, 1997. – 224 с.
8. Соціологія культури : навч. посібник / О. М. Семашко, В. М. Піча, О. І. Погорілий та ін./ за ред. О. М. Семашка, В. М. Пічі. – Київ : Каравелла, Львів: Новий Світ-2000, 2002. – 334 с.
9. Юрій М. Соціологія культури : навч. посібник / Ф. Юрій. – Київ : Кондор, 2006. – 302 с.

Тема 2. ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ КУЛЬТУРИ

1. *Структура культури.*
2. *Мови культури. Природна мова як елемент культури.*
3. *Цінності.*
4. *Норми.*
5. *Традиції, звичаї і ритуали.*
6. *Міф та ідеологія.*
7. *Техніка і технологія.*

2.1. Структура культури

Т. Парсонс запропонував класифікацію елементів культури, яка основана на переважанні певного типу інтересів, які властиві суб'єкту соціальної дії («акторові»):

1. *Системи ідей і вірувань* – когнітивний, пізнавальний інтерес.
2. *Системи експресивних символів, художні форми* – «катектичний» інтерес («катексис», пояснює Парсонс, «це потяг до об'єктів, здатних принести задоволення і прагнення уникнути тих об'єктів, які можуть принести шкоду»).
3. *Системи ціннісних орієнтацій* – інтерес, який пов'язаний з оцінкою альтернатив, вибором найбільш прийнятної стратегії поведінки.

На думку антрополога Уорда Гуденау культура складається з чотирьох елементів:

1. *Поняття.*
2. *Відносини.* Культура не тільки виділяє ті або інші частини світу за допомогою понять, але також виявляє, як ці складові частини пов'язані між собою – у просторі та часі, за значенням (наприклад, чорне протилежне білому), на основі причинної обумовленості («пошкодувати різку – зіпсувати дитину»).

3. *Цінності.*
4. *Правила (або норми).*

Можливі інші, докладніші класифікації елементів культури, оскільки зміст культури, фактично, невичерпний. Найчастіше виділяють *мову, ідеї, вірування, цінності і норми, традиції, ритуали, кодекси, знаряддя, технології, витвори мистецтва* і т. ін.

2.2. Мова культури. Природна мова як елемент культури

Мова – це комплекс знаків і форм, які чуттєво сприймаються і є носіями значень (смислів, ідеальних уявлень, принципів, позицій і тому подібне).

Фактично поняттям «мова» ми позначаємо цілий комплекс – мови культури.

Окрім мов, у традиційно-лінгвістичному розумінні і мов науки (символів, знаків, формул і т. ін.) до мов культури відносяться і мови різних видів мистецтва (живопису, архітектури, музики, танцю і т. ін.), і мова моди і костюма, і мова побутових речей, а також мова жестів, міміки, руху, інтонацій.

Основною структурною одиницею мови культури, з погляду семіотики, є знакові системи. **Знак** – це матеріальний предмет (явище, подія), який виступає як об'єктивний заміник певного іншого предмета, властивості або відносин і використовується для придбання, зберігання, переробки та передачі повідомлень (інформації, знань).

Знаки, які становлять кожен з мов культури і призначені для вираження уявлень і переживань, розрізняються як за своїм походженням, так і за ступенем подібності того, що вони представляють. Дослідники культури виділяють п'ять основних знакових систем:

- *природні,*
- *функціональні,*
- *конвенціональні,*
- *вербальні,*
- *системи запису.*

Під **природними знаками** розуміють речі і явища природи у тому випадку, коли вони вказують на інші предмети або явища і розглядаються як носій інформації про них. Найчастіше природні знаки є приналежністю, властивістю, частиною якогось цілого і тому дають інформацію про останні. Природні мови – це знаки-ознаки, наприклад, дим – знак вогню.

Функціональні знаки – це також знаки-ознаки. Але, на відміну від природних знаків, зв'язок функціональних знаків з тим, на що вони вказують, обумовлений не їх об'єктивними властивостями, а тими функціями, які вони виконують.

Як правило, це речі і явища, що мають безпосереднє прагматичне призначення, але включені в людську діяльність, крім своїх безпосередніх функцій, вони ще отримують знакову функцію, тобто дають якусь інформацію про речі і

явища. До функціональних знаків, наприклад, можна віднести виробничу техніку, оскільки будь-який механізм або деталь може виступати як знак, який має інформацію про всю технічну систему, елементом якої він є і т. ін.

Конвенціональні знаки є знаками в повному розумінні цього слова. Їх значення задаються не предметами і процесами, про які вони інформують, а угодами між людьми.

Розрізняють чотири типи конвенціональних знаків:

1) *сигнали, що сповіщають або застерігають людей*. Наприклад, кольори світлофора, «зебра» на пішохідній доріжці, сигналізація прапорця на флоті;

2) *індекси* – умовні позначення яких-небудь предметів або ситуацій, що мають компактний легкоосяжний вигляд і вживаються для того, щоб виділити ці предмети або ситуації з ряду інших. Наприклад, показання приладів, картографічні знаки, різного роду умовні значки в схемах, графіках, професійно-ділових текстах і т. д.;

3) *образи, які будуються на схожості, подібності з тим, що вони означають*. Ця схожість може носити зовнішній або внутрішній, змістовний характер, базуватися на повному або частковому збігу ідей та асоціацій, які викликають образ і те, що відображається. Наприклад, знаки-малюнки, що позначають пішохідні переходи, ескалатори тощо;

4) *символи* – культурні об'єкти, які виступають в комунікативному процесі як знаки, не просто вказують на об'єкт, що позначається, але й виражають його зміст, тобто в наочно-образній формі передають абстрактні ідеї або поняття, які пов'язані з цим об'єктом. Найбільш простими формами символів є емблеми, герби, ордени, прапори тощо.

Разом з окремими конвенціональними знаками, які вводяться з того або іншого приводу, в ході розвитку культури виникають різноманітні *системи конвенціональних знаків*. Наприклад, геральдика, система знаків дорожнього руху, церемоніальні системи, пов'язані з виконанням різного роду обрядовості (весільна, похоронна, святкова, релігійно-культова, вступ до посади – коронація, інаугурація тощо). Можна сказати, що кожна сфера соціокультурного життя має свою символічну систему.

Найважливішою знаковою системою є вербальна знакова система – *розмовна мова*. **Мову** можна визначити як систему комунікації, яка здійснюється за допомогою звуків і символів, значення яких умовні, але мають певну структуру.

Будь-яка природна мова – це знакова система, що історично склалася, яка закладає основу всієї культури того або іншого етносу, що говорить цією мовою. Науці відомо близько п'яти тисяч мов, які володіють загальними фундаментальними властивостями й відрізняють мову людини від комунікативних систем тварин, що свідчить про єдність людського роду. У кількісному відношенні мов та етносів на Землі спостерігається різка асиметрія: мов значно більше, ніж етносів. Приблизно від 2,5–5 тис. (або 30 тис. з діалектами) мов на близько 1 тис. етносів.

Мовна система складається на основі психофізіологічних можливостей, закладених в біологічній природі людини (влаштування мозку, гортані, органів слуху тощо). Проте мова має соціальну природу. Воно формується і розвивається людьми тільки завдяки їх спільній діяльності і спілкуванню.

Базисною структурною одиницею є слово, яке, у свою чергу, внутрішньо структуроване (корінь, суфікс, префікс, закінчення тощо). Слова об'єднуються у фрази, пропозиції, вислови. З останніх складаються тексти.

Природна мова – це відкрита знакова система. Вона, на відміну від штучних формалізованих мов, здатна до необмеженого розвитку. Ця особливість мови має велике значення для вивчення культури. Історія розвитку культури відбивається в історії розвитку мови. Нові явища в житті людей, відкриття в науці і техніці відображаються словами, поповнюють словниковий запас мови – лексику. Разом з тим виходять з ужитку або змінюють значення і стильове забарвлення слова, які пов'язані з умовами життя, що відходять у минуле. Особливо сильний вплив на еволюцію природної мови роблять суспільні перетворення в країні. Проте, незважаючи на рухливість, основний словниковий фонд – лексичне «ядро» мови – зберігається століттями. Таким чином, мова в своїй основі залишається одною і тою ж протягом сторіч, і це є основою взаєморозуміння поколінь, збереження досвіду минулого в культурі.

Структура мови визначає структуру мислення і спосіб пізнання зовнішнього світу. Будучи розглянутою з цієї позиції, мова відображає відмінності, що мають практичне значення в житті тієї або іншої спільності людей. Аналогічним чином ідіоми і професійна мова соціологів, юристів, футболістів, студентів, філателістів відображають їх особливі інтереси і проблеми.

Мова – це посередник між людиною і реальністю, що оточує її, як природною, так і соціальною. Людина освоює цю реальність саме завдяки мові. Мова

не тільки дозволяє накопичувати необхідний досвід і передавати його. Структура мови формує структуру мислення, спосіб пізнання навколишнього світу.

На дещо високій стадії розвитку людської культури формуються **знакові системи запису**: письмо (система запису природної мови), нотна грамота, способи запису танцю тощо. Особливістю знакових систем цього типу є те, що вони виникають на базі інших знакових систем розмовної мови, музики, танцю і вторинні по відношенню до них. Винахід знакових систем запису – одне з найбільших досягнень людської культури. Особливо велику роль в історії культури відіграла поява і розвиток письма. Без письма неможливий був би розвиток науки, техніки, права тощо. Поява письма ознаменувало початок цивілізації.

Базовим знаком письма є не слово, як в розмовній мові, а об'єктивна та абстрактна одиниця – буква. Кількість базисних знаків у системі істотно зменшується і стає осяжною. Це веде до корінної зміни в логіці використання знакової системи. Стають можливими якісно нові способи обробки, сприйняття і передачі інформації.

Запис створює можливість штучно збільшити словниковий склад мови. З виникненням писемності починають складатися мовні норми і правила. Це дає можливість створення нормованої літературної мови, збагачення і вдосконалення способів вираження думки, на основі запису знімаються часові і просторові межі спілкування. Писемність відкрила шлях до тиражування знаків – книгодрукування.

Одним з важливих напрямів розвитку систем запису є створення штучних, формальних мов, що відіграють велику роль у сучасній науці і техніці.

2.3. Цінності

Цінності – це уявлення про те, що бажане, правильне і корисне, які розділяються більшістю членів суспільства або групи. Успіх, святість, багатство, свобода, слава, любов – все це приклади цінностей. Цінності – це духовні орієнтири, які задають загальну стратегію поведінки індивіда в суспільстві.

Цінності володіють яскраво вираженою культурною специфікою: те, що цінне для одного суспільства, може не бути цінністю для іншого. Так, «візитною картою» західноєвропейських культур є визнання цінності свободи особистості. Але в більшості незахідних культур такої цінності не було, й уявлення про не-

обхідність індивідуальної свободи склалося в результаті західного культурного впливу.

Цінності завжди існують як цілісність, система (*ментальність*). Вираженням цієї цілісності є *менталітет*, який проявляється в загальній логіці, характерній для даної системи цінностей (матеріальна чи духовна спрямованість, ідея колективності чи індивідуальної свободи тощо), а також в специфіці набору цінностей, їх ієрархії, послідовності.

Культурна специфіка може виявлятися в особливостях ієрархії цінностей, притаманних тому або іншому суспільству. Так, цінність життя – це приклад універсальної цінності. Немає жодної культури, яка заперечувала б життя і прагнула до смерті. Проте не у всіх культурах цінність життя займає однакове місце в ієрархії цінностей. Для стародавнього грека знайти добру славу означало більше, ніж зберегти життя. Для індійського йога життя – це ілюзія, обтяжливий сон, від якого потрібно прокинутися. Для християнського подвижника, ченця або мирянина земне життя – тільки пролог до вічного життя у Царстві Божому і самотійної цінності не має.

Для носіїв певної культури притаманні їм цінності є об'єктами віри. Неможливо раціонально обґрунтувати перевагу одних цінностей над іншими, помилковість одних цінностей й істинність інших.

Функції цінностей:

- 1) цілеполягання;
- 2) оцінювання;
- 3) регулювання;
- 4) спонукування.

Розрізняють цінності:

- *термінальні* (цінності-цілі);
- *інструментальні* (цінності-засоби).

За масштабом цінності можуть бути *загальнолюдськими, суспільними, груповими та індивідуальними*.

Також існують цінності *економічні, моральні, політичні, етичні та естетичні*.

Фундаментом системи цінностей виступають *моральні цінності*. В них представлені бажані варіанти взаємовідносин людей, їх зв'язки один з одним, із суспільством. Моральні цінності апелюють до вільного вибору людини, який ба-

зується на внутрішньоособистісних формах контролю (совість, сором, покаєння, гордість і т. ін.).

Культура суспільства є механізмом збереження, відтворення і розвитку цінностей, які є бажаними для даного суспільства. Проте це не виключає *конфліктів у системі цінностей* в рамках однієї культури. Такі конфлікти проявляються в різних формах. Наприклад, художні цінності вступають у конфлікт з економічною доцільністю під час будівництва; політичні цінності забезпечення стабільності держави конфліктують з економічними цінностями розвитку конкуренції як засобу досягнення високої ефективності виробництва тощо. У таких конфліктах вихід може бути знайдений лише за рахунок пріоритету моральних цінностей.

Ще одним видом конфліктів у системі цінностей можуть бути конфлікти між груповими і загальнолюдськими цінностями, які нерідко виникають під час соціальних революцій. Прикладом такого конфлікту може також бути питання використання смертної кари як засобу покарання державою злочинців, що вступає у конфлікт із загальнолюдською цінністю «не убий».

Також у рамках будь-якої культури зустрічаються соціокультурні розбіжності між поколіннями, існують контркультури тощо. У стабільних суспільствах конфлікти цінностей, як правило, вирішуються в межах наявної культури.

2.4. Норми

Норми – це притаманні певній спільності уявлення про допустиму поведінку, поведінкові стандарти. Норми роблять поведінку людей більш – менш передбачуваною та упорядковують соціальну взаємодію. Як і цінності, норми володіють значною варіативністю в різних культурах.

Норми пов'язані з цінностями, що існують в культурі. Правові норми, що захищають приватну власність, «працюють» в тому суспільстві, де існує, по-перше, усвідомлення цінності права, по-друге, цінність приватної власності. Якщо в культурі обидва моменти відсутні, то закони, що захищають приватну власність, навіть будучи введенними, не будуть дотримуватися людьми.

Наявність норм не виключає, а, можна сказати, навіть передбачає, можливість відхилення від них, що позначається в соціології і психології як «девіація». Люди схильні дотримуватися нормам, оскільки основні норми, як і цінності, індивід засвоює в дитинстві і сумніву, як правило, не піддає. Проте, якщо в суспі-

льстві спостерігається різноманітність і невизначеність норм, це природним чином спричиняє за собою і невизначеність поведінки, і зростання девіантності. На думку Е. Дюркгайма, відхилення від норм й особливо покарання, що настає за цим відіграє вельми важливу роль: зміцнення нормативного порядку і соціальної інтеграції.

Реакції соціального оточення на дотримання або недотримання норм називаються **санкціями**. Санкції можуть бути *позитивними* (схвалення, заохочення) і *негативними* (ізоляція, покарання).

Санкції бувають *формальні*, які спираються на закон, чітко і ясно визначені, мають спеціальні органи, що їх визначають; та *неформальні*, які визначаються моральним засудженням чи заохоченням.

Регулятивна функція санкцій полягає в тому, що вони застосовуються за дії, які вже здійснилися, але очікування застосування санкцій стає найважливішим елементом соціальної регуляції поведінки, її контролю.

Таким чином, ціннісно-нормативний механізм соціальної регуляції лежить в основі всього соціокультурного процесу.

Існує багато класифікацій норм, проте найбільш значущим є *поділ норм за об'єктом та сферою діяльності*. За цим підґрунтям розрізняють правові, моральні, релігійні, етичні та естетичні норми, а також традиції. Для правових характерне текстуальне закріплення, вони видаються й відміняються державними органами, мають чіткі санкції. Всі інші види норм носять оцінний характер, авторитетом для них виступає громадська думка, а засобом забезпечення – ціннісні орієнтації та настанови особистості.

Виділяють також *норми-правила* та *норми-очікування*. **Норми-правила** регулюють поведінку людини в найбільш важливих системах соціального життя, забезпечуючи гарантії цілісності й усталеності суспільства, виконання яких обов'язково. **Норми-очікування** – це спрямованість людини на бажану поведінку, виконання яких бажане, але допустиме і відхилення.

Виділяють норми **формальні** (чітко сформульовані і зафіксовані в документах) і **неформальні** (що мають характер очікувань та існують тільки в колективній свідомості).

Всі норми можна умовно поділити на *такі, що забороняють* (проскриптивні), і *такі, що заохочують* (прескриптивні), приписують певний тип поведінки.

Перші, як правило, мають приставку «не» («не вкради», «не вбивай» тощо), другі виглядають як заклик до дій («будь пильним», «виявляй ініціативу» тощо).

2.5. Традиції, звичаї і ритуали

У побуті і культурі будь-якого народу є багато явищ, складних за своїм історичним походженням і виконуваними функціями. Одними з найяскравіших і показових явищ такого роду є народні звичаї і традиції. Для того щоб зрозуміти їх витoki, треба, перш за все, вивчати історію народу, його культуру, поринути в його життя і побут, спробувати зрозуміти його душу і характер. Будь-які звичаї і традиції у своїй основі відображають життя тієї або іншої групи людей, а виникають вони як результат емпіричного і духовного пізнання навколишньої дійсності. Яку б традицію або звичай ми не взяли, дослідивши її коріння, ми, як правило, приходимо до висновку, що вона життєво виправдана, і за формою, що часом здається нам претензійною й архаїчною, ховається живе раціональне зерно.

Традиція – (лат. *traditio* – передача, надання) – це універсальна форма фіксації, закріплення і вибіркового збереження тих або інших елементів соціокультурного досвіду, а також універсальний механізм його передачі.

Таким чином, традиція включає те, що передається (певний обсяг соціокультурної інформації, який визнаний як важливий і необхідний для нормального функціонування і розвитку соціуму і його суб'єктів), і те, як здійснюється ця передача, тобто комунікативно-трансляційний засіб внутрішньо– і міжпоколінної взаємодії людей в рамках тієї або іншої культури (і відповідної субкультури) на основі відносного загального розуміння та інтерпретації накопичених у минулому даної культури (і відповідної субкультури) змісту і значень.

Традиція забезпечує відтворення у системах безпосередньої діяльності апробованих зразків минулої діяльності, таких, що витримали випробування часом, тобто вона детермінує сьогодення і майбутнє минулим. Для включення в систему традиції соціокультурний досвід повинен пройти селективний відбір на стійкість і відносну масовість відтворення в структурах діяльності.

Будучи генетично первинною формою впорядковування і структуризації соціокультурного досвіду і діяльності соціальних об'єктів, традиція виступає основою для виникнення соціокультурних норм. Проте в розвинутих соціальних системах традиція сама може бути розглянута як особливий тип нормативного регулювання. Якщо норма якби привноситься ззовні і підтримується певними

соціальними інститутами, то традицію можна трактувати як різновид автономних за походженням і неінституалізованих норм. Це правильно, перш за все, для «первинних» традицій. Вже «вторинні» традиції, маючи похідне від суб'єкта походження, але не потребуючи інституціоналізацій, можуть бути розглянуті як такі, що займають проміжну позицію між власне нормою і власне традицією.

З іншого боку, власне норми, які стереотипізуються й інтеріоризуються в діяльності суб'єктів, втрачають необхідність в постійній інституційній підтримці і можуть еволюціонувати в традиції. У сучасних (індустріальних і постіндустріальних) суспільствах сфера діяльності традиції звужується, серед самих традицій збільшується значущість «вторинних».

Традиційні форми діяльності і поведінки орієнтовані не на досягнення певної мети, а на повторення заданого зразка або стереотипу, в цьому розумінні традиція забезпечує стійкість будь-якого соціуму. Повага до традиції – це характерні риси таких суспільств і культур, які вирізняються традиційними рисами, й найбільше характерна для первісних, азіатських і патріархальних соціальних форм. Їх особливістю є нетерпимість до всяких нововведень в механізмі традицій, а також збереження і зміцнення відповідного громадського порядку, нетерпимість навіть до щонайменших проявів індивідуалізму і духовної самостійності. Очевидно, ці риси найбільшою мірою були властиві таким культурам, як культури Індії, Японії, Китаю. Характерною особливістю традиційних культур є їх так званий антиісторизм, заперечення можливості історичного розвитку і якої-небудь зміни взагалі. Час в традиційних суспільствах як би згорнутий в кільце, тобто відбувається обертання по колу.

Проте традиції, незважаючи на свою стійкість, консерватизм, руйнуються. У процесі розвитку суспільства традиція доповнюється іншими засобами відтворення (ідеологія, право, релігія, політика й інші форми духовності).

Традиції виконують три соціальні функції:

1. Вони є засобом стабілізації існуючих в даному суспільстві відносин.
2. Здійснюють відтворення цих відносин в житті нових поколінь.
3. Традиції також виконують виховну дію на людину, вони формують складні звички – певну спрямованість поведінки.

На основі складної звички завжди є можливість імпровізувати поведінку. Традиції як масові складні звички орієнтують поведінку не тільки в існуючих відносинах, але і в тих їхніх нових варіантах, які виникають несподівано, різко ві-

дрізняючись від звичного. Наприклад: традиція творчого ставлення до праці спонукає людину до пошуку продуктивніших прийомів, способів в новому для неї виді виробничої діяльності, до глибокого оволодіння новими для неї спеціальностями.

Як «родове» поняття традиція включає на рівні «виду» такі категорії як «звичай», «обряд», «ритуал». Коротко зупинимось на цих дефініціях, відзначивши, що поки в сучасній науці не розроблені загальноприйняті дефініції і дослідники не дійшли єдиної думки.

Поняття «звичай» ширше, ніж поняття «обряд». У найзагальнішій формі звичай може бути визначений як стереотипна форма поведінки, яка пов'язана з діяльністю, що має практичне значення. Таким чином, **звичай** – це певний стійкий зразок, загальноприйнята і практично виконувана норма соціальної поведінки даної етнічної спільності.

Обряд (ритуал) – англ. *ritual/rite /ceremony*; нім. *ritus*. – це такий різновид звичаю, мета і сенс якої – вираження (у більшості випадків символічне) якої-небудь ідеї, дії або заміна безпосередньої дії на предмет уявною (символічною) дією. Через свій символічний, знаковий характер обрядові дії позбавлені безпосередньої доцільності і самі по собі практичного значення не мають. У науковій літературі синонімом поняття «обряд» часто виступає поняття «ритуал».

2.6. Міф та ідеологія

Міф присутній у всіх суспільствах, у тому числі і в сучасному. **Міф** – це не просто стародавня форма вираження людської свідомості, але універсальна структурна форма свідомості як такої.

Міфи є культурним резервуаром смислів і цінностей. Якщо в примітивних суспільствах панує міф, то в розвинутих – ідеологія. Можна сказати, що ідеологія виконує у сучасному суспільстві ту ж функцію, яку міф у примітивних традиційних суспільствах.

Ідеологію можна визначити як сукупність переконань, установок, цінностей і поглядів.

Вона має кілька пластів (ярусів):

- *базисний*, де знаходять вираження загальнолюдські гуманістичні цінності (наприклад, Загальна декларація прав людини);

- *суспільно-ціннісний*, в якому забезпечується єдність і цілісність конкретного суспільства (наприклад, Конституція України);
- *соціально-груповий*, що поєднує інтереси, які бажані для певної соціальної спільноти (наприклад, політичні партії, які проголошують відповідні цінності: лібералізм, консерватизм, монархізм тощо).

Включаючи систему цінностей, в яких відображаються інтереси і потреби, цілі і завдання соціальних груп і суспільства в цілому, ідеологія виходить з теоретичної сфери в соціальну дійсність, у практику соціальних сфер життя суспільства. Ідеологія не може бути пов'язана тільки з пізнанням, вона покликана пробудити активні дії мас людей, мобілізувати їх на реалізацію цілей і завдань, визначених в ідеологічних програмах.

Визначаючи суть ідеології, можна виділити ряд її характерних рис:

- Ідеологія завжди давала цілісну картину світу, акцентуючи увагу на місці і ролі людини у цьому світі.
- Ідеологія інтегрувала знання, вироблені попередніми поколіннями, запозичуючи раніше отримані знання і вигадки з інших ідеологій.
- Ідеологія стимулює і направляє людську поведінку, інтегруючи при цьому дії людей і суспільства.
- Ідеології у цілому визначали перетворення, розвиток і функціонування суспільства в історії людства.

Для чіткішого розуміння ролі ідеології у життєдіяльності людини, у функціонуванні суспільної системи необхідно визначити її функції:

- ***Пізнавальна функція*** – ідеологія визначає систему знань, які отримуються у сфері духовної культури, та на основі досвіду соціальних груп створюється та або інша модель соціального світу і місця людини в ньому.
- ***Оцінна (аксіологічна) функція*** – ідеологія дає на основі соціальних інтересів цілком конкретну оцінку різного роду цінностей та норм поведінки: етичних, естетичних, правових, політичних, економічних й ін.
- ***Програмно-цільова функція*** – ідеологія показує цілі, розробляє програми їх досягнення та регламентує тим самим поведінку членів суспільства (наприклад, шаріат як норма поведінки мусульманина).

- **Футурологічна функція** – ідеологія моделює майбутній розвиток суспільства, дає уявлення про кращий устрій суспільства, до якого необхідно прагнути всім громадянам.
- **Інтегруюча функція** – виражає або захищає інтереси групи.
- **Захисна функція** забезпечує конкурентну (або боротьба, або співіснування) взаємодію з іншими ідеологіями.
- **Соціально-організуюча функція** визначає принципи організації та управління життям суспільства. Чинник ідеології «вписаний» у світ суспільного життя і людської культури, та дуже добре є видимий у розвинутих і складних цивілізаціях.
- **Послаблення соціальної напруги**, яка виникає, коли люди самі усвідомлюють розходження між проголошеними цінностями і реальними умовами свого життя. Таким чином узгоджуються відносини між багатими і бідними у суспільстві.

Постійна взаємодія різних ідеологій забезпечує стабільність, цілісність суспільства, а також дозволяє обирати й розвивати цінності, які відображують нові тенденції у його функціонуванні.

2.7. Техніка і технологія

Техніка і технології існують в будь-якій культурі. Під **технікою** розуміється сукупність штучних знарядь, за допомогою яких людина здійснює цілеспрямовану дію на об'єкти навколишнього світу. **Технологію** можна визначити як спосіб виробничої діяльності. Часто слово «технологія» використовується і в ширшому розумінні – як спосіб не тільки виробничої, але і духовної діяльності. Сьогодні говорять, наприклад, про «технології управління», «соціальні технології», «політичні технології» і навіть «технології мислення». Іноді поняття «техніка» і «технологія» виступають як синоніми.

Частіше про техніку і технології говорять стосовно виробничої діяльності людини. Людські суспільства значно розрізняються рівнем розвитку виробничих технологій. Деякі дослідники в основу типологізації суспільств беруть технологію, а розвиток технології розглядається як головний рушій соціальних змін. Герхард Ленські (і не він один) виділяв такі типи суспільств:

- суспільства мисливців і збирачів (прості технології);
- землеробські і скотарські суспільства (перехід до землеробства і скота-

рства і поява примітивних сільськогосподарських знарядь; виникають матеріальні надлишки виробництва, формується нерівність);

- аграрні суспільства (обробіток полів за допомогою плуга, який тягнуть тварини; іригація; використання металів та ін.; з'являються перші держави);
- індустріальні суспільства (парова, а пізніше і інші види енергії; широке використання різних машин; виникнення промислового виробництва; постійний технічний прогрес);
- постіндустріальне суспільство (технології, створені індустріальним суспільством, удосконалюються далі; виникнення інформаційних технологій; комп'ютеризація; економіка знань).

Розвиток технології в індустріальному суспільстві привів до формування так званої «техносфери». Безліч технічних пристроїв, що оточують сучасну людину, утворюють штучне місце існування, аналогів якого не було ніколи раніше. Техніка впливає на спосіб життя в сучасному суспільстві. Ритм людського життя все більше визначається функціонуванням технічних систем, а не природними ритмами.

Під впливом розвитку техніки міняються уявлення про простір і час, форми спілкування між людьми, характер соціальних зв'язків.

Контрольні питання

1. З яких елементів складається культура? Чому, на Вашу думку ці елементи присутні у всіх відомих суспільствах?
2. Дайте визначення мови? Які типи мов Ви знаєте?
3. Поясніть функції мови як елементу культури.
4. Поясніть взаємний зв'язок та обумовленість знань та переконань в структурі культури.
5. Дайте визначення цінностям та опишіть їх місце в культурі.
6. Наведіть приклади культурних розбіжностей в системах цінностей представників різних верст населення, різних століть та релігій.
7. Чому виникають конфлікти в системі цінностей? Наведіть їх приклади.
8. Поясніть сутність ціннісно-нормативного механізму соціальної регуляції.
9. Що таке норми культури?

10. Чім відрізняються звичаї, моральні норми та закони? Наведіть приклади кожного виду норм.
11. Які норми – норми-правила чи норми-очікування регулюють поведінку людини в більш важливих сферах життя?
12. Наведіть приклади формальних та неформальних норм.
13. Надати визначення санкцій та пояснити механізм їх дій.
14. Надати визначення ідеології.
15. Які функції виконує ідеологія в суспільстві? Пояснить свою відповідь на прикладах.
16. Опишіть основні верстви (яруси) ідеології.

Література

1. Гидденс Энтони. Социология / Э. Гидденс, К. Бердсолл. – 2-е изд., вып. по 4-му англ. изд., полн. перераб. и доп. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 629 с.
2. Гирц К. Влияние концепции культуры на концепцию человека/ К. Гирц // Антология исследований культуры. Т.1. Интерпретация культуры. – Санкт-Петербург: Университетская книга, 1997. – 728 с. – (Культурология XX век). – С.115–138.
3. Ионин Леонид Григорьевич. Социология культуры: учеб. пособие для студ. гуманит. и социально-экон. напр. и спец. вузов / Л. Г. Ионин. – М. : Логос, 1996. – 280 с.
4. Коган Л.Н. Социология культуры : Учеб. пособие / Л. Н. Коган. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1992. – 120 с.
5. Мёрдок Дж. Фундаментальные характеристики культуры / Дж. Мёрдок // Антология исследований культуры. Т.1. Интерпретация культуры. – Санкт-Петербург: Университетская книга, 1997. – 728 с. – (Культурология XX век). – С.49–57.
6. Мид М. Культура и мир детства: Избранные произведения / Маргарет Мид. – М.: Издательство «Наука», 1988. – 430 с.
7. Михайлова Л. И. Социология культуры: учебное пособие / Л. И. Михайлова. – М.: ИТК «Дашков и К», 2008. – 396 с.
8. Победа Н. Социология культуры / Н. Победа. – Одеса: Астропринт, 1997. – 224 с.

9. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер. – М.: Наука, 1994. – 688 с.
10. Соціологія культури: навч. посібник / О. М. Семашко, В. М. Піча, О. І. Погорілий та ін./ за ред. О. М. Семашка, В. М. Пічі. – Київ : Каравелла, Львів: Новий Світ-2000, 2002. – 334 с.
11. Шацкий Е. Утопия и традиция / Е. Шацкий. – М. : Прогресс,. 1990. – 456 с.
12. Юрій М. Соціологія культури: навч. посібник / Ф. Юрій. –Київ : Кондор, 2006. – 302 с.

Тема 3. ВИДИ, ФОРМИ ТА ТИПИ КУЛЬТУРИ

- 1. Культурна єдність суспільства.**
- 2. Внутрішня різноманітність культури окремого суспільства.**
 - 2.1. Види культури. Субкультури та контркультури.**
 - 2.2. Основні форми культури: елітарна, народна, масова.**
- 3. Різноманітність культур в масштабах людства та проблема їх типологізації.**
- 4. Етноцентризм та культурний релятивізм.**

3.1. Культурна єдність суспільства

Культура суспільства рідко є чимось єдиним і цілісним. Цілісність культури, що виражається в тому, що всі члени спільності розділяють одні і ті ж цінності, норми та уявлення про реальність, а так само не розрізняються значно способом життя, характерна лише для найбільш архаїчних спільнот, нечисленних і слабо структурованих, де соціальна диференціація має початкові форми, базуючись лише на вікових, статевих і споріднених критеріях.

У традиційних суспільствах головним інтегруючим чинником культури були домінуючий релігійний світогляд і традиція, які задавали людині принципово інші цінності та установки.

Культурна різноманітність сучасного суспільства обумовлена такими чинниками:

- виділенням функціональних сфер, пов'язаним з соціальною диференціацією і розподілом праці;
- соціальною нерівністю;
- відмінностями у рівні освіти членів суспільства;
- особистими перевагами людей: індивідуальним вибором системи переконань і способу життя (характерний, головним чином, для сучасних суспільств);
- етнічним складом суспільства, співіснуванням носіїв різних етнічних традицій;
- відмінностями у способі життя людей, пов'язаними з місцем поселення (міська і сільська культура; культура мегаполісів і малих міст тощо);
- міжкультурними контактами.

Незважаючи на той очевидний факт, що культура сучасного суспільства рідко є гармонійною і внутрішньо несуперечливою, навряд чи можна говорити про повну відсутність певних інтегруючих принципів. Адже без загальної культури неможлива соціальна взаємодія. Можна виділити ряд культурних чинників, які об'єднують сучасні суспільства.

По-перше, культури сучасних суспільств, що тяжіють до різноманіття, зберігають *єдність мови*, на якій говорити переважна більшість членів суспільства. Спільна мова припускає і спільність сприйняття оточуючого світу, оскільки певним чином структурує це сприйняття.

Другий інтегруючий механізм – *правові*, або – ширше – *інституційні норми*, які визначають найбільш значущі «правила гри», за межами яких можлива варіативність культурних проявів. Наприклад, у сучасному суспільстві можна дотримуватися будь-яких релігійних переконань. Але норми економічної поведінки однакові для всіх. І якщо людина хоче добитися успіху і благополуччя, вона повинна слідувати цим нормам.

Загальна середня і доступна широким верствам вища освіта також сприяють зміцненню культурної єдності, оскільки прищеплює певний базовий набір цінностей, знань і зразків поведінки вихідцям з різних соціальних верств.

Інтегруючим механізмом служить так звана «*масова культура*». Масова культура значною мірою згладжує культурні відмінності, оскільки її споживачами є представники всіх верств і груп суспільства.

Важливими чинниками, що забезпечують культурну інтеграцію сучасних суспільств, є *політичні ідеології* і *найбільш загальні світоглядні принципи*, які можуть не усвідомлюватися виразно, але, проте, визначати мислення і поведінку більшості членів суспільства. Наприклад, світогляд сучасних найбільш розвинених в економічному плані суспільств є активістським, світським і гедоністичним, цінується людська творчість і заповзятливість, орієнтується на досягнення добробуту і комфорту. Це світогляд гуманістичний і антропоцентричний: людська персона сприймається як вільна і відповідальна істота, здатна самостійно мислити та ухвалювати рішення, має право на щастя та реалізацію власних можливостей і потреб. Незважаючи на ціннісне, нормативне та ідейне різноманіття сучасних суспільств, зазначені світоглядні установки властиві більшій частині людей.

3.2. Внутрішня різноманітність культури окремого суспільства

3.2.1. Види культури. Субкультури та контркультури

Навіть в рамках одного суспільства можна виділити різні види культури. На підставі її структури виділяють матеріальну, духовну, художню і фізичну культуру.

Матеріальна культура оснований на раціональному, репродуктивному типі діяльності, виражається в об'єктивно-наочній формі, задовольняє первинній потребі людини.

Склад матеріальної культури:

- культура праці (техніка і знаряддя праці, джерела енергії, виробничі споруди, системи комунікацій та енергетична інфраструктура);
- культура повсякденності – матеріальна сторона людського побуту (одяг, меблі, начиння, побутова техніка, комунальне господарство, їжа);
- культура топосу або місця поселення (тип житла, структура й особливості населених пунктів).

Духовна культура оснований на раціональному, творчому типі діяльності, виражається в суб'єктивній формі, задовольняє вторинні потреби людини.

Склад духовної культури:

- релігійна культура (систематизовані релігійні вчення, традиційні конфесії і деномінації, сучасні культури і вчення, етнографічна релігійність);
- етична культура (етика як теоретичне осмислення моральності, мораль як суспільне її вираження, моральність як особова норма);
- правова культура (судочинство, законодавство, виконавча система, законотворчість);
- політична культура (традиційний політичний режим, ідеологія, норми взаємодії суб'єктів політики);
- педагогічна культура (ідеали і практика освіти та виховання);
- інтелектуальна культура (філософія, історія, наука).

Слід звернути увагу, що до поняття «духовна культура» належать і матеріальні об'єкти, що включають світ духовної культури: бібліотеки, музеї, навчальні заклади, суди тощо.

Художня культура оснований на ірраціональному, творчому типі діяльності, виражається як в об'єктивно-наочній, так і суб'єктивній формі, задовольняє вторинні потреби людини.

Склад художньої культури:

- прикладне мистецтво або дизайн (налічує більше 400 видів: кулінарію, косметику, перукарське мистецтво, флористику, освітлення і т. ін.);
- «чисте» або «витончене» мистецтво (традиційно виділяють сім видів: архітектуру, образотворче мистецтво, музику, літературу, танець, театр, кінематограф).

Фізична культура оснований на раціональному, творчому типі діяльності, виражається в суб'єктивній (тілесній) формі, задовольняє первинні потреби людини.

Склад фізичної культури:

- культура фізичного розвитку (від загальнооздоровчої фізкультури до професійного спорту);
- рекреаційна культура – підтримка і відновлення здоров'я (медицина, туризм);
- сексуальна культура – прийняті у суспільстві форми прояву і задоволення сексуальності.

У культурній статистиці елементи розмежовані в часі і в просторі. Так, частина матеріальної і духовної культури, створена минулими поколіннями, що витримала випробування часом і передається наступним поколінням як щось цінне і шанобливе, є культурною спадщиною. Спадщина – важливий чинник об'єднання нації, засіб об'єднання суспільства в періоди криз.

Виділяючи види культури, за основу класифікації можна взяти масштаб її розповсюдження. Виділяють *домінуючу культуру*, *субкультуру* і *контркультуру*.

Сукупність цінностей, вірувань, традицій і звичаїв, якими керуються більшість членів суспільства, називається **домінуючою культурою**.

Проте, оскільки суспільство розпадається на безліч груп (національних, демографічних, соціальних, професійних і т. ін), поступово у кожної з них формується власна культура, тобто система цінностей і правил поведінки. Такі малі культурні світи називаються субкультурою.

До 90-х років XX ст. у вітчизняній літературі термін «*субкультура*» не виділявся. Це пояснювалося тим, що не існує різних субкультур, а є єдина радянська культура і рівні залучення до неї.

У сучасній соціології поняття ***субкультури*** розуміється так: автономне цілісне утворення всередині домінуючої культури, що має власні інститути і характеризує певний спосіб мислення та дій різних соціальних груп.

Субкультура, яка не просто відрізняється від домінуючої культури, але протистоїть їй, знаходиться у конфлікті з домінуючими цінностями, носить назву ***контркультури***. Таким чином субкультура може бути *позитивною* і *негативною*.

З *позитивними субкультурами* ми маємо справу повсякчасно. Під ними розуміються модифікації культури суспільства відповідно до вікових, професійних, територіальних, класових та інших особливостей різних груп людей.

Сучасні суспільства включають безліч субкультур. Субкультура може формуватися на основі спільних захоплень якоїсь групи людей (субкультура спортивних фанатів, наприклад); спільні релігії, етнічній приналежності, особливостях професії тощо. Базою для виникнення субкультури можуть бути вікові групи (особливо активна в цьому відношенні молодь).

Поняття «*контркультура*» почало формуватися у 60-ті роки XX ст. Цей термін ввів у науковий обіг американський соціолог Теодор Розак, активно вивчали його Г. Маркузе, Н. Міллер, Ж.-П. Сартр. Вони розглядали контркультуру як набір політичних, естетичних, філософських уявлень про світ, що не співпадають з пануючими в даній культурі. Найбільш яскравим прикладом може слугувати культура хіпі як протест проти «культури батьків».

3.2.2. Основні форми культури: елітарна, народна, масова

Ще за часів розділення розумової та фізичної праці, соціального розшарування суспільства виникли, взаємодіяли і разом з тим зберігали свою специфіку основні форми культури: *висока (елітарна)* і *народна (фольклорна)*. Вони, як правило, мали безпосередньою передумовою рівень освіченості індивідів, у колі яких переважно поширювалися ці форми. Сьогодні ситуація дещо змінилася. Активній розвиток засобів масової інформації привів до формування масової культури.

Народна культура створюється анонімними творцями. Її створення та функціонування практично невіддільно від повсякденного і практичного життя.

У найзагальнішому вигляді можна сказати, що з народною культурою в суспільній свідомості співвідноситься безліч понять і об'єктів, у назві яких присутній епітет «народний (-а, -е, -і)»: мистецтво, мудрість, чутки, традиції, перекази, вірування, пісні, танці, прислів'я, майстри, цілителі тощо.

У далекому минулому її носієм було все співтовариство (рід, плем'я), пізніше етнос (грец. *ethnos* – народ). З часом, у процесі соціальної диференціації (розшарування) співтовариство набуває складнішої, ієрархічної структури, виділяються особливі групи, верстви, класи, з'являються уявлення про вищі і нижчі верстви, народ і не-народ (наприклад, жреці, волхви як носії сокровенного знання, вожді, племінна знать, феодална і рабовласницька аристократія), які почали формувати в рамках загальної культури свої культурні варіанти. У класових суспільствах до народу почали відносити селянство і міські низи (ремісників, дрібних торговців).

При цьому в народній культурі *носій* виступає і як *творець* і, умовно кажучи, *споживач*. Тут ще немає розділення на авторів, виконавців, публіку. Все співтовариство (община) становить середовище, де продукти культури створюються, використовуються, відтворюються, зберігаються, трансформуються, передаються з вуст у вуста, з рук в руки.

У минулому народна культура визначала і нормувала всі аспекти життєдіяльності, звичаї, обряди, регулювала взаємини членів співтовариства, тип сім'ї, виховання дітей, характер житла, способи освоєння навколишнього простору, тип одягу, ставлення до природи, світу, перекази, вірування, мову, художню творчість. В даний час народна культура стала одним з елементів сучасної багатшарової культури.

У сучасній культурній практиці широких верств населення існує достатній прошарок побутової творчості, що функціонує за фольклорним типом. Це – пісні (побутові, вуличні, дворові, студентські, туристські, частково так звані бардівські пісні), приспівки, різного роду усні оповідання неказкового характеру: перекази, сучасні байки, усні розповіді, анекдоти, чутки.

Елітарна культура, її суть пов'язується з поняттям еліти і зазвичай протиставляється народною, масовою культурам. **Еліта** (франц. *elite* – вибраний, кращий, добірніший), як виробник і споживач цього типу культури по відношенню

до суспільства є, з погляду як західних, так і вітчизняних соціологів та культурологів, вищими, привілейованими верствами, групами, класами, що здійснюють функції управління, розвитку виробництва і культури.

Елітарна культура формується в рамках привілейованих у якій-небудь сфері (у політиці, комерції, мистецтві) спільнот, груп і включає, як і культура народна, цінності, норми, ідеї, уявлення, знання, спосіб життя тощо. Її можна розглядати в різних масштабах.

У *широкому розумінні* елітарна культура може бути представлена достатньо великою частиною загальнонародної (загальнонаціональної) культури. В цьому випадку вона має в ній глибинне коріння. В іншому, *вузькому розумінні* – заявляє про себе як про «суверенну» культуру, яка часом протистоїть загальнонаціональній, до певної міри ізольована від неї.

Прикладом елітарної культури у *широкому розумінні* є рицарська культура як феномен світської культури Західно-Європейського Середньовіччя. Її носій – пануючий дворянсько-військовий стан (рицарство), в рамках якого склалися свої цінності, ідеали, свій кодекс честі (вірність присязі, слідування обов'язку, хоробрість, великодушність, милосердя тощо). Сформувалися свої ритуали, як, скажімо, ритуал посвячення в лицарі (укладення договору з сеньйором, присяга на вірність, ухвалення обітниць – на слухняність, особисту досконалість), ритуалізоване та театралізоване проведення турнірів для прославлення рицарської доблесті. Складаються особливі манери, уміння вести світську бесіду, грати на музичних інструментах, складати вірші, найчастіше присвячені дамі серця. Рицарська музично-поетична творчість, вирощена на національних мовах і яка не була чужа народним музично-інтонаційним традиціям, склала цілий напрям в світовій культурі, але вона згаснула з ослабленням і відходом даного стану з історичної арени.

У *вузькому розумінні* елітарна культура виступає як *субкультура* (культура групи, відносного обмеженого прошарку суспільства), тобто вона відрізняється від загальнонаціональної культури, відділяється, навіть протистоїть їй, набуваючи смислової самодостатності, закритості, іноді ізольованості, виробляючи свої специфічні особливості (ідеали, норми, знакові системи). Така субкультура складається в релігійно-філософських зборах, масонських ложах, аристократичних салонах, при дворах правителів, літературно-художніх, інтелектуальних гуртках, наукових товариствах і так далі.

Елітарна культура відобразила себе в різних сферах суспільного буття, особливо помітним є її слід в інтелектуальній і художній сферах. Це різні, дуже специфічні, напрями в мистецтві кінця XIX і XX ст.ст.

В елітарній культурі на перший план виходить не успадкування традицій, традиційних зразків, канонів, як в народній культурі, а порушення їх, пошук нових ідей, образів, смислів – в науці, техніці, мистецтві. Тут головне – установка на самовираження, самореалізацію в творчості, отже, на унікальність, неповторність творчого результату, нових наукових теорій, манери художнього вираження, пошук нових технологій, нового бачення і навіть свідоме порушення усталених раніше норм, правил, еталонів. Схожість з творіннями інших авторів, тим більше запозичення (явне або приховане), оголошується епігоном і навіть плагіатом.

Таким чином, елітарна культура створюється професіоналами, орієнтована на певну підготовлену аудиторію.

В елітарній складовій культури відбувається апробація того, що через роки стане загальнодоступною класикою, а, можливо, і перейде в розряд тривіального мистецтва (до якого дослідники відносять так звану «поп – класику» – «Танець маленьких лебедів» П. Чайковського, «Пори року» А. Вівальді, наприклад, або ще який-небудь надмірно розтиражований витвір мистецтва).

У XX столітті активний розвиток отримала масова культура і представники елітарної культури залишилися у свого роду «культурній ізоляції». З другої половини сторіччя спостерігаються спроби зближення двох культур, спочатку боязкі, потім все більш і більш рішучі. Яскравим прикладом такого роду творчості може служити твір італійського філософа і письменника, фахівця з середньовічної естетики і семіотики У. Еко «Ім'я рози», написане в провокаційному для високої культури жанрі детектива. Людство вступило у нову культурну епоху, назва якої – постмодернізм. Культурна парадигма постмодернізму намагається зняти проблему протистояння культур: елементи масової культури включаються у контекст елітарною і навпаки, й обидві вони поміщаються в іронічний контекст.

Щодо масової культури, то її розуміння, співвіднесення з високою та народною культурою трактується по-різному, оскільки завдяки змістовній та художній спрощеності, технічній доступності вона здатна в катастрофічних масш-

табах витіснити і елітарну культуру, і фольклорну, розпадаючись на численні субкультури.

Масова культура створюється професіоналами, проте загальнодоступна, орієнтована на найширшу аудиторію, споживання її продуктів не вимагає спеціальної підготовки.

Виникнення масової культури не випадкове. Основними передумовами цього були:

- прогресуючий процес демократизації (знищення станів);
- індустріалізація і пов'язана з нею урбанізація (збільшується щільність контактів);
- прогресуючий розвиток засобів комунікації (потреби у спільній діяльності і відпочинку).

Масова культура – це складний феномен, який породжений виникненням масового суспільства. Масова культура – це один з механізмів, що пов'язують цей неміцний конгломерат в якусь подібність спільності, задаючи цій «подібності» деякі орієнтири.

Масове суспільство – це, перш за все, певний стан соціуму, породжений процесами індустріалізації й урбанізації, що зруйнували традиційні співтовариства та змішали в аморфну людську масу представників раніше чітко оформлених соціальних верств. Як таке, воно потребує об'єктивного вивчення, а не оцінки.

Людина масового суспільства включена в набагато ширшу мережу комунікацій і взаємодій, ніж людина традиційного суспільства. Але соціальні зв'язки в масовому суспільстві менш міцні і стійкі. Сучасне суспільство «складається» не з чітко оформлених, стабільних груп, а з маси індивідів, які вступають в соціальні зв'язки, обумовлені певними інтересами і потребами.

Американський соціолог Едвард Шилз виділяв такі риси масового суспільства:

- велика чисельність населення, внутрішньо неоднорідного;
- втрата владою священного характеру і ослаблення страху перед владою;
- ослаблення впливу традицій, можливість різного їх тлумачення, що приводить до відмінностей у поведінці людей і підвищення значущості гідності і прав індивіда;
- відсутність вираженої моральної єдності, що породжує численні конфлікти і суперечності, неврегульованість зв'язків між людьми;

- індустріальне виробництво і розвиток технологій, засобів транспорту і зв'язку, що дозволяє здійснювати контакти між різними «частинами» масового суспільства;
- технології звільняють людину від тягара виснажливої фізичної праці і дають можливість відкривати нові джерела відчуттів;
- розквіт індивідуальності, готовність до набуття нового досвіду, розквіт «відчуттів і чутливості»;
- свобода вибору, відсутність жорсткої регламентації з боку традиції і авторитетів;
- населення навчилося цінувати задоволення, поважати особистість інших.

Проте кожна «позитивна» межа, виділена Шилзом, має і негативний аспект. Наприклад, свобода вибору, надана індивіду, часто-густо обертається *дезорієнтацією*. «Тяга до задоволень» не завжди задовольняється легальними способами, які не шкодять здоров'ю, й нерідко виливається в бездумний гедонізм. Індивідуалізм і свобода у відносинах з іншими може викликати *самотність та ізоляцію* тощо. Проте будь-яке соціальне явище має свої негативні та позитивні сторони і масове суспільство – не є виключенням.

Функції та особливості масової культури:

1. Розважальна.
2. Рекреаційна, зняття напруги.
3. Досугова, заповнення вільного часу.
4. Емоційне задоволення.
5. Відвернення від реальних проблем, формування помилкового, глянцевого уявлення про дійсність.

Е. Шилз відзначав культурну неоднорідність і культурне різноманіття масового суспільства, виділяв різні «рівні» культури, що існують у ньому. Можна виділити принаймні три рівні масової культури. Це так звані «*вища*», або «*вишукана*», «*середня*» або «*посередня*» і «*нижча*» або «*вульгарніша*» культури. Відмітною ознакою «*вищої*» культури служить серйозність обраної основної теми і проблем, які підіймаються, глибоке проникнення в суть явищ, узгодженість сприйняття, витонченість і багатство виражених відчуттів. «Вища» культура ніяк не пов'язана з соціальним статусом. А це означає, що ступінь досконалості в ній

визначається не суспільним становищем творців або споживачів об'єктів культури, а лише правдивістю і красою самих цих об'єктів.

Категорія *«середньої»* культури включає твори, до яких, незалежно від зусиль їх творців, непридатні критерії оцінок творів *«вищої»* культури. *«Посередня»* культура менш оригінальна, чим *«вища»*, вона більшою мірою репродуктивна і, хоча оперує тими ж жанрами, що і *«вища»* культура, проявляє себе також і у деяких нових жанрах, які ще не проникли в сферу *«вищої»* культури.

На третьому рівні стоїть *«нижча»* культура, твори якої елементарні. Деякі з них мають жанрові форми *«середньої»* і навіть *«вищої»* культури (образотворче мистецтво, музика, вірші, романи, розповіді), але сюди входять також ігри і видовища (бокс, скачки), що володіють безпосередньою виразністю і мінімальним внутрішнім змістом. На цьому рівні культури глибина проникнення майже завжди нікчемна, витонченість відсутня, а загальна вульгарність відчуття і сприйняття – характерна її особливість.

Масове суспільство поглинає значно більшу кількість культури, чим будь-яка інша епоха. Найбільшого розмаху набуло поширення *«посередньої»* і *«нижчої»* культур, а пропорційний запас *«вищої»* культури різко скоротився.

3.4. Різноманітність культур в масштабах людства та проблема їх типологізації

Культурне поле людства, що склалося сьогодні, є результатом функціонування культури як соціального явища, збереження її самобутності й цілісності, з одного боку, і розвитку культури за рахунок саморозвитку, запозичення та взаємного впливу, з іншого. Все це породило різноманітність культур.

Очевидно, що при існуючому різноманітті людських культур їх типологія – надто складне завдання. На сьогоднішній день і зарубіжними, і вітчизняними дослідниками запропоновано безліч варіантів типологій культур і не один не можна вважати за вичерпним. Будь-яка типологія дозволяє внести певний порядок у хаос явищ навколишнього світу, структурувати його, полегшити його розуміння.

Різноманітність культур насамперед можна розглядати в масштабах всього людства як *соціокультурні суперсистеми*.

Досліджуючи сучасний світ, ми можемо побачити дві основні соціокультурні тенденції, що взаємодіють між собою, збагачують одна одну, але при цьо-

му зберігають власну цілісність і самотність: *Захід* та *Схід*. Вважається, що вони виявляють свої відмінності при вирішенні докорінних питань буття у таких напрямках:

1. *У ставленні до людської особистості*, усвідомленні внутрішньої глибини буття особистості. Західна людина обґрунтовує своє бачення світу на собі, наче людина є його началом і творцем. Східні ж релігії базуються на ідеї удаваності індивідуальних форм духовного життя, культивують відмову від особистого «Я» на користь безособистісного абсолюту.

2. *У ставленні до світу, реальності*. Західна традиція схильна підкреслювати активне ставлення людини до умов свого існування, до оточуючого світу, у тому числі соціального. Західна людина сприймає світ як арену своєї діяльності, їй властива рішучість у взаємовідносинах із зовнішнім світом, їй відома ідея й реальність політичної свободи, демократії. Схід скоріш віддає перевагу доктрині «недіяння» у зовнішньому світі, заглибленню в себе. В рамках східної традиції виникає ідея пошуку нірвани як справжнього змісту буття людини, що передбачає абсолютну відчуженість від зовнішнього буття, виключає необхідність звертання до зовнішнього, відсутність пристрасті, жаги життя.

3. *У ставленні до можливостей розуму*. Для Заходу характерні прагматизм і раціональність, які ні перед чим не зупиняються, є відкритими для сили логічної думки й емпіричної дійсності. Схід тяжіє до інтуїтивного пізнання, чим і зумовлена традиційна для Сходу увага до медитації та самонавіяння.

П. Сорокін виділяв соціокультурні суперсистеми згідно з уявленнями про природу *кінцевої цінності* (кінцевої істинної реальності): *чуттєву* (плотську), *ідеаціональну* (умоглядну) та *ідеалістичну*.

Розглянемо, яким чином домінуючий принцип культури виявляє себе, наприклад, у сфері мистецтва і права.

Мистецтво *ідеаціональної* культури присвячене переважно релігійним сюжетам. Воно відображає діяльність богів, героїв, міфічних істот. Функцією мистецтва є залучення людини до сфери сакрального, вдосконалення її душі. Сюжети, пов'язані з повсякденними турботами людини, в ідеаціональному мистецтві майже відсутні. Якщо ж вони з'являються, то найчастіше у зв'язку з релігійною тематикою.

Мистецтво *чуттєвої* культури, навпаки, орієнтується на «земні» сюжети. Головна мета чуттєвого мистецтва – принести задоволення, розважити.

Ідеалістичне мистецтво поєднує в собі інтерес і до плотської, і до надчуттєвої реальності. Наочним прикладом такого мистецтва є дивовижний живопис італійського Відродження, що об'єднує релігійну проблематику із захопленням красою земного буття і земною людиною.

Звернемося тепер до етики і права в ідеаціональній, ідеалістичній і плотській культурах.

В *ідеаціональній культурі* джерелом правових та етичних норм є божествене начало.

У *плотській культурі* право розуміється як суто людське встановлення, метою якого є забезпечення зручності людського співжиття. В *ідеалістичній культурі* право і етика базуються і на ідеаціональних, і на почуттєвих цінностях. Робляться спроби пов'язати воедино вимоги людської природи й істини віри. Людина може бути щаслива, лише коли прагне до божествене начало.

Виділені П. Сорокіним типи культури – це одночасно і послідовні етапи культурної динаміки. Будь-яка культура (якщо її природне існування не припиняється через певні події) може проходити в своєму розвитку ці стадії: ідеаціональну, ідеалістичну, почуттєву (плотську). Культура може проходити через три описані стадії кілька разів – концепція Сорокіна циклічна.

Типологія культури Л. Іоніна. Сучасний російський соціолог і філософ Л. Іонін будує типологію культур, спираючись на досить різноманітні концепції (Г. Зіммеля, Ф. Тенбрука, Т. Веблена, Ю. Лотмана і Б. Успенського), ґрунтуючись на поняттях «життєвої форми» і «стилю». Стиль – це відмітна, характерна манера.

Іонін виділяє два типи культур – *моностилістичну* та *полістилістичну*. Можна сказати, що ключовими для визначення суті цих типів культури служить поняття одноманітності і різноманіття.

Моностилістична культура прагне до одноманітності і гомогенності й описується Л. Іоніним за допомогою таких характеристик.

1. *Ієрархія.*

Мається на увазі як ієрархія культурних творів та мов, так і ієрархія «культурних експертів». У межах моностилістичної культури завжди зрозуміло, яка ідея є істинною, а яка – помилковою, хто має право виносити думки і оцінки, а хто – зобов'язаний враховувати ці думки. Наприклад, у моностилістичній куль-

тури може існувати лише одна дійсна релігія і про відповідність чиїх-небудь поглядів догматам цієї релігії можуть судити тільки священики.

2. *Канонізація*. У моностилістичній культурі існують сталі форми культурної практики. «Канонізується», наприклад, мистецтво. Художник зобов'язаний дотримуватися певної традиції. Як зразок можна навести староруський іконопис. Ікони писалися різними авторами. Але, оскільки автори дотримувались сталого зразку, всі ікони у чомусь схожі. Російський іконопис не переплутати, наприклад, із релігійним за тематикою, але абсолютно іншим за стилістикою італійським живописом епохи Відродження. Канонізується (ритуалізується) і поведінка людей в певних ситуаціях. Канонізація означає майже повну відсутність простору для індивідуального вибору в будь-якій сфері соціокультурної діяльності.

3. *Впорядкованість*. Моностилістична культура чітко встановлює, де, ким і коли повинні здійснюватися ті або інші значимі культурні дії. Наприклад, спілкуватися з Богом потрібно в храмі, о певній годині. При цьому богослужіння, поведінка його учасників і навіть їх розташування всередині храму суворо визначено.

4. *Тоталізація*. Тоталізація – це тенденція моностилістичної культури до «всеосяжної» побудови єдиної універсальної культурної форми, що потенційно включає все, що існує або створене, в загальну систему інтерпретації реальності у всіх її проявах. Прикладом можуть служити міфології первісних народів – вони включають цілісну інтерпретацію універсуму, охоплюють всі аспекти його буття: від повсякденних занять до пояснення походження світу.

5. *Виключення*. Поняття «виключення» Л. Юнін використовує для позначення тенденції моностилістичної культури відторгати ті елементи, які не вписуються в існуючу систему уявлень.

6. *Спрощення*. Якщо названа вище «процедура» виключення неможлива, чужий і незрозумілий елемент «спрощується» – тобто відбувається його інтерпретація у відомих і звичних термінах і формулах.

7. *Офіційний консенсус*. Переважна більшість носіїв моностилістичної культури поділяють властиві їй ідеї, уявлення і вірування, не ставлять їх під сумнів.

8. *Позитивність*. Носії моностилістичної культури орієнтовані на збереження існуючого стану речей і сприймають його як природний та цілком правильний.

9. *Телеологія*. Моностилістична культура, як правило, передбачає наявність ідеї про мету існування людини та суспільства, що поділяється всіма її носіями.

Наприклад, моностилістична радянська культура орієнтувалася на побудову комунізму.

Полістилістична культура, що узаконює принцип різноманіття, – повна протилежність моностилістичній. Їй властиві такі риси: *деієрархизація, деканонізація, невпорядкованість, детоталізація, включення, диверсифікація, езотеричність, негативність, ателеологія*.

Полістилістична культура не передбачає жодної мети існування ні для суспільства, ні для людини.

Природно, в реальному житті важко знайти «чисті» зразки моностилістичної та полістилістичної культур.

3.4. Етноцентризм та культурний релятивізм

Людина, що з дитинства ввібрала ідеї і цінності, характерні для культури її спільності, схильна сприймати ці ідеї та цінності як природні і єдино правильні. Цінності, ідеї і норми поведінки, характерні для іншої культури, можуть здатися їй безглуздими, незрозумілими і навіть відштовхуючими. Схильність оцінювати іншу культуру з позицій своєї власної називається **етноцентризмом**.

Етноцентризм був характерний для європейських колонізаторів (і для перших антропологів), що зіткнулися з культурами «примітивних» народів Азії та Африки. Етноцентризм був характерний для стародавніх греків, що пишалися своїм способом життя і сприймали інші народи, як «варварів». Слід зазначити, що етноцентризм – це, в принципі, «природна» установка людини по відношенню до чогось чужого і незрозумілого. Але в сучасному суспільстві (і сучасному світі), де представники різних культур вимушені постійно взаємодіяти, така позиція може стати шкідливою і навіть небезпечною. Етноцентризм перешкоджає також і науковому, об'єктивному вивченню різних культур, адекватному розумінню поведінки людей, які належать до іншої, ніж дослідник, культурної традиції.

Позиція, протилежна етноцентризму, називається **культурним релятивізмом**. З погляду культурного релятивізму, кожна культура є унікальним явищем і повинна розглядатися на основі прийнятих в ній стандартів. Культурний релятивізм породжує деякі труднощі і питання. Наприклад: якщо в деякій культурі прийнятий ритуальний канібалізм, чи повинні ми ставитися до цього як до «нормального прояву культурного різноманіття»? У багатьох сучасних східних су-

пільствах жінки до сьогодні не мають рівних з чоловіками прав. Чи повинні ми відмовитися від негативної оцінки даного факту на основі пошани до чужих традицій? Відповідь на ці питання полягає в тому, що головне (в усякому разі для науки) – не оцінка, а розуміння явища. Кожен культурний зразок, яким би «диким» він не здавався представникові іншої культури, можна зрозуміти тільки у власному культурному контексті. Розуміння сенсу того або іншого звичаю не означає його схвалення і прийняття. Якщо ж все, що здається нам «неправильним», просто відкидається, то розуміння іншої культури стає неможливим.

Контрольні питання

1. Які чинники руйнують культурну єдність суспільства?
2. У чому виражається культурна неоднорідність сучасних суспільств?
3. Назвіть декілька підходів щодо визначення поняття «субкультура».
4. «Контркультура – це виклик моралі суспільства» – поясніть цю тезу.
5. Опишіть вплив спільної мови, «масової культури», політичних ідеологій та найбільш загальних світоглядних принципів на процес об'єднання сучасних суспільств.
6. Яким чином невизначеність і суперечність культурних норм впливає на соціальну поведінку?
7. Приведіть приклади проявів етноцентризму в повсякденному житті, в ЗМІ.
8. Соціокультурні суперсистеми міф чи реальність?
9. Які типології культур, окрім тих, що було розглянуто в лекції Вам відомі? Які критерії покладені в їх основу?
10. Які елементи ідеаціональної культури існують в сучасному суспільстві?
11. Чи можна вважати сучасну українську культуру чуттєвою (плотською)?
12. Наведіть приклад проявів культурного полістилізмв повсякденному існуванні сучасної людини.
13. Порівняйте моностилістичну і полістилістичну культуру, виходячи із закладених в них можливостей вибору, що надається людині.
14. Охарактеризуйте позитивні і негативні сторони полістилізма.
15. Чи може існувати офіційна державна ідеологія або єдина пануюча релігійна організація в полістилістичній культурі? Обґрунтуйте свою відповідь.
16. Запропонуйте свій варіант типології культур.

Література

1. Гидденс Энтони. Социология / Э. Гидденс, К. Бердсолл. – 2-е изд., вып. по 4-му англ. изд., полн. перераб. и доп. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 629 с.
2. Ионин Леонид Григорьевич. Социология культуры: учеб. пособие для студ. гуманитар. и социально-экон. напр. и спец. вузов / Л. Г. Ионин. – М. : Логос, 1996. – 280 с.
3. Коган Л.Н. Социология культуры : учеб. пособие / Л. Н. Коган. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1992. – 120 с.
4. Михайлова Л. И. Социология культуры: учебное пособие/ Л. И. Михайлова. – М.: ИТК «Дашков и К», 2008. – 396 с.
5. Победа Н. Социология культуры / Н. Победа. – Одеса: Астропринт, 1997. – 224 с.
6. Сорока Ю. Г. Соціологія культури : навч.-метод. посіб. / Ю. Г. Сорока. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015. – 135 с.
7. Соціологія культури: навч. посібник / О. М. Семашко, В. М. Піча, О. І. Погорілий та ін./ за ред. О. М. Семашка, В. М. Пічі. – Київ: Каравелла, Львів: Новий Світ-2000, 2002. – 334 с.
8. Юрій М. Соціологія культури: навч. посібник / Ф. Юрій. – Київ: Кондор, 2006. – 302 с.

Тема 4. КУЛЬТУРНИЙ ШОК

- 1. Культурний шок: суть та фази.*
- 2. Лінгвістичний шок як частина культурного шоку.*
- 3. Чинники і способи подолання культурного шоку.*

4.1. Культурний шок: суть та фази

Коли вчені говорять про культурний шок як про явище, мова йде про властиві всім людям переживання і відчуття, які вони випробовують при зміні звичних умов життя на нові.

Суть культурного шоку – конфлікт старих і нових культурних норм та орієнтацій, старих, які властиві індивідові як представникові того суспільства, яке він покинув, і нових, які представляють те суспільство, в яке він прибув. Власне кажучи, культурний шок – це конфлікт двох культур на рівні індивідуальної свідомості.

Культурний шок – це відчуття дискомфорту і дезорієнтації, що виникають при зустрічі з новим і важким для розуміння підходом до справи. Культурний шок є природною відповіддю на абсолютно нову обстановку.

Ступінь впливу культурного шоку на людину різний. Нечасто, але зустрічаються ті, хто не може жити в чужій країні. Проте на прикладі людей, які проходили культурний шок і пристосувалися до нового середовища, можна відзначити стадії процесу.

Наступні фази культурного шоку проходить будь-хто з людей, що опинилися за межами рідних просторів.

Фаза I. «Медовий місяць». Більшість людей починають своє життя за кордоном з позитивного ставлення, навіть з ейфорією: все, що є новим, є екзотичним і привабливим. Протягом перших декількох тижнів більшість зачаровані новим середовищем. На стадії медового місяця людина помічає найочевидніші відмінності у мові, кліматі, архітектурі, кухні, географії тощо. Це – конкретні відмінності і їх легко оцінити. Факт того, що вони конкретні і видимі робить їх нестрашними. Їх можна побачити й оцінити, тим самим до них можна пристосуватися. Цей медовий місяць може тривати від декількох днів або тижнів до шести місяців залежно від обставин.

Фаза II. Неспокій і ворожість. Через декілька тижнів або місяців людина усвідомлює проблеми із спілкуванням (навіть якщо знання мови непогане), що виникають на роботі, в магазині і вдома. Існують проблеми з житлом, проблеми пересування, проблеми з «шопінгом» і фактом, що оточуючі в більшості байдужі до неї. Вони допомагають, але не розуміють величезної залежності людини від цих проблем. Але на стадії відчуження людина підпадає під вплив і не таких очевидних відмінностей. Чужими є не тільки відчутні, «грубі» аспекти, але й відносини людей між собою, способи ухвалення рішень і способи вираження своїх відчуттів та емоцій. Ці відмінності створюють значно більше труднощів і є причиною більшості непорозумінь і розчарувань, після яких ви відчуваєте стрес і незручність.

Згідно з дослідженнями культурний шок чинить пряму дію на психічний і навіть фізичний стан. Типові симптоми: туга за батьківщиною, нудьга, «відхід» в читання, проглядання телевізора, бажання спілкуватися тільки з носіями своєї мови, втрата працездатності, раптові сльози і психосоматичні хвороби. У будь-якому випадку цей період культурного шоку не тільки неминучий, але і корисний. Якщо людина з нього вибирається, то залишається в новому оточенні. Якщо ні, людина виїжджає з країни до того, як досягне стадії нервового зриву.

Фаза III. Остаточне звикання. Якщо приїжджий є успішним у набутті деяких знань мови і починає пересуватися самостійно, він починає відкривати шляхи в нове соціальне оточення. Приїжджі все ще зазнають труднощів, але «вони є моїми проблемами, і я вимушений переносити їх» (їх установка).

Фаза IV й остання «Бікультуризм». Ця остання фаза є здатністю людини благополучно «функціонувати» в двох культурах – своїй і прийомній. Вона по справжньому входить у контакт з новою культурою, не поверхнево і штучно, як турист, а глибоко, охоплюючи її. Виходить, що людина, що пристосувалася, як би роздвоєна: є свій, рідний, може й поганий, але свій спосіб життя й інший, чужий, але хороший.

Зворотний культурний шок. Фахівцям, що вивчають типові проблеми іноземних студентів, також відоме явище під назвою «Зворотного культурного шоку». Це явище пов'язане з тим, що людині необхідно знову адаптуватися до умов рідної країни, які змінилися. Значення, глибина, гострота, а нерідко і хворобливість цього явища перевершують очікування людини, якій це явище незнайоме.

Повертаючись додому, підсвідомо ми чекаємо зустріти удома все так, як було, і сприймати все оточення вдома тими ж очима. Проте багато що встигло змінитися у рівні життя, політичному кліматі, у відносинах між родичами і друзями, а також і людина встигла змінитися за час, проведений за кордоном, і багато речей сприймається по-новому.

Може вийти, і дуже часто так і виходить, що людина чекала, що багато хто сильно цікавитиметься її новим досвідом, її пригодами за кордоном, а виявилось, що це не так вже цікаво іншим, і людина відчуває, що це несправедливо.

4.2. Лінгвістичний шок як частина культурного шоку

У міжкультурному спілкуванні існує явище, про яке написано значно менше. Це явище за аналогією з культурним шоком слід назвати лінгвістичним шоком. *Лінгвістичний шок* можна визначити як стан здивування, сміху або збентеження, яке виникає у того, хто при спілкуванні з носієм іноземної мови, чує в іноземній мові мовні елементи, які звучать на його рідній мові дивно, смішно або непристойно.

Кажучи про те, що щось звучить дивно, ми повинні обмовитися, що це загальне ставлення людини, яка не говорить іноземною мовою, до чужої для неї мови. Оцінка мови як витонченого або грубого відбувається незалежно від свідомості того, хто слухає, і є аспектом її загального оцінного ставлення до світу, що проявляється в даному випадку по відношенню до мовних фактів.

Слова, які є для українця благозвучними, приємними для слуху, як правило, не наголошуються в колективній мовній свідомості як окремі елементи. Частіше як благозвучна, приємна для слуху мова характеризується в цілому (наприклад, французька, іспанська, англійська, в'єтнамська, китайська, хінді для українців). Що ж до окремих слів, то їх благозвучність може бути ніяк не пов'язана з їх семантикою або навіть навпаки, слова непристойні можуть звучати для української мови благозвучно.

Сміховий ефект стосовно іноземної мови виникає в тих випадках, коли нейтральне за значенням слово однієї мови омонімічно слову рідної мови, що володіє абсолютно іншим значенням. Смішно також звучать слова, що мають співзвуччя з не зовсім пристойними словами, особливо якщо вони конфліктні за своїм змістом зі іншомовним омонімом.

Істотним аспектом лінгвістичного шоку є те, що незвичне або непристойне співзвуччя чується не тільки тоді, коли є сегментна відповідність (склад – склад, слово – слово), але і у тому випадку, коли такої відповідності немає.

Так, в англійській фразі *Who is absent?* (Хто відсутній? – традиційна фраза викладача на уроці англійської мови) таке «непристойне звучання» виникає на стику слів.

Для іноземців в російській мові теж зустрічаються мовні факти, які здаються їм смішними або непристойними. Найвідоміший приклад з цієї сфери пов'язаний з назвою автомобіля «Жигулі», співзвучного *gigolo*. Саме це стало причиною того, що ця машина має для європейського ринку іншу назву – «Lada».

Підтвердженням того, що лінгвістичний шок – це психолінгвістична реальність, служить той факт, що людьми, які володіють іноземними мовами, спеціально придумуються мовні конструкції, які можуть звучати непристойно.

У лінгвістиці є багато теоретичних побудов, в які вписується проблематика лінгвістичного шоку. Так, в дискурс-аналізі є поняття *meaning of the hearer* (значення слухача) як значення, яке приписує мові слухач. Є міркування про «розуміння по-своєму» і про можливість звертатися до внутрішньої форми слова при розумінні мови.

4.3. Чинники і способи подолання культурного шоку

Процес «входження» людини в іншу культуру залежить від ряду чинників. До таких чинників відносяться індивідуальні відмінності – особистісні і демографічні. За даними зарубіжних джерел, з найменшими труднощами при входженні в інше культурне середовище стикаються товариські люди екстравертного типу, неавторитарні, високоінтелектуальні, упевнені в собі, готові до змін, професійно компетентні. Легше адаптуються люди молодого віку, що мають хорошу освіту.

На процес адаптації також значний вплив робить наявність попереднього досвіду перебування за кордоном, а також знання мови і культурних особливостей країни. Одним з найважливіших чинників адаптації до іншого культурного середовища є встановлення контактів з місцевими жителями, а також доброзичлива політика, що проводиться державою по відношенню до емігрантів.

Значний вплив на процес адаптації має рівень схожості і відмінності між «рідною» і новою країною мешкання. Дослідниками робилися спроби дати класифікацію основних характеристик країн і культур, що дозволяють найповніше зіставити їх схожість і відмінності. Найбільший інтерес становить робота датського вченого Р. Хофстеда. Він створив теорію *соціокультурної класифікації різних країн світу*, яка була підтверджена низкою досліджень.

Г. Хофстед ввів чотири шкали, які служать основою класифікації. Кожна країна світу може бути описана з використанням цих шкал. Шкали отримали назву:

1. Індивідуалізм – колективізм.
2. Мала дистанція нерівності – велика дистанція нерівності.
3. Слабке усунення невизначеності – сильне усунення невизначеності.
4. Жіночність – маскуліність.

На полюсах *першої шкали* знаходяться індивідуалізм і колективізм, що відображають ступінь зв'язку між людьми в даному суспільстві. В *індивідуалістичних культурах* дітей з дитинства привчають до незалежності і самостійності. Dorослішаючи, діти прагнуть відокремитися від батьків. УВ особистому і професійному житті вони розраховують на самих себе, володіючи великою особистою свободою.

Колективізм характерний для країн, де життя більшої частини населення достатньо важке і вимагає взаємовиручки, або там, де населення часто стикається із спільним лихом.

У *колективістських культурах* пріоритетом є інтереси і благополуччя сім'ї, клану, села тощо. Людям в таких країнах властиві взаємодопомога, соціальна солідарність, прояв скромності і пошани до інших. Саме суспільні зв'язки і суспільні інтереси багато в чому визначають тут поведінку людей.

Друга шкала відображає ставлення суспільства до нерівності між людьми в соціальному становищі, багатстві, в індивідуальних проявах. Країни, де ієрархія нерівності стала фундаментальним принципом, на якому базуються всі відносини, відносяться до країн з великою дистанцією нерівності. Протилежні ним країни відносяться до країн з малою дистанцією нерівності.

Третя шкала характеризує ставлення людей до невідомого майбутнього. Суспільства, в яких люди приймають наступний день легко, Г. Хофстед назвав суспільствами «зі слабким усуненням невизначеності». У таких країнах люди терпимі до думок, відмінних від їхніх власних, тому що не сприймають їх як загро-

зу, не уникають ризикованих дій. Для країн з «сильним усуненням невизначеності» характерні спроби людей вплинути на своє майбутнє, яке все ж таки залишається непередбачуваним. За даними досліджень Р. Хофстеда, в таких країнах у людей вищий рівень емоційності, особистої тривожності та агресивності.

Четверта шкала має полюси «жіночність» і «маскулінність» та відображає розділення гендерних (статевих) ролей чоловіка і жінки. У «маскулінних» культурах чоловік повинен бути домінуючим, самовпевненим, активним і раціональним. Він фактично не займається вихованням дітей, не виконує домашньої роботи. Роль жінки поширюється на функцію народження дітей, їх виховання, ведення домашнього господарства (у ряді землеробських країн в коло їх обов'язків також входить робота в полі). Жінка в таких країнах повинна бути скромною, такою, що цікавиться красою, товариською і володіти хорошою інтуїцією. У «жіночних» культурах враховується значущість часткового збігу соціальних ролей чоловіків і жінок. У таких країнах чоловіки частіше грають з дітьми, іноді займаються господарськими справами, а не тільки домінують; так само, як і жінки, цікавляться красою.

Як відзначає Р. Хофстед, всі країни Південно-Східної Азії є колективістськими (у них одиницею суспільства є сім'я, а не індивід), Нідерланди і США – індивідуалістичними, а Японія знаходиться десь всередині цієї шкали. В Індонезії і Сінгапурі, як і у ряді інших азійських країн, дистанція нерівності велика. Тут значну роль відіграють групова приналежність, соціальний статус людини. США і Нідерланди є країнами з меншою величиною дистанцій. В Індонезії, Сінгапурі достатньо спокійно ставляться до невизначеності в майбутньому, Японія демонструє іншу крайність.

Японія є «маскулінною» країною (максимальна оцінка за шкалою жіночності – маскулінності). США також є «маскулінні». Нідерланди – «жіночні», а більшість країн Південно-Східної Азії знаходяться десь всередині цієї шкали.

Стосовно вирішення вже наявного культурного шоку, то у науковій літературі виділяють п'ять таких способів.

Перший спосіб можна умовно назвати **геттоїзація**. Він реалізується в ситуаціях, коли людина прибуває в інше суспільство, але старається або змушена (через незнання мови, природну боязкість, віросповідання або з яких-небудь інших причин) уникати будь-якого зіткнення з чужою культурою. У цьому випад-

ку вона прагне створити власне культурне середовище – оточення одноплемінників, яким відгороджується від впливу інокультурного середовища.

Практично в будь-якому крупному західному місті існують більш-менш ізольовані і замкнуті райони, населені представниками інших культур. Це китайські квартали або цілі чайнатауни, це квартали або райони, де поселяються вихідці з мусульманських країн, індійські квартали тощо.

Другий спосіб вирішення конфлікту культур – **асиміляція**, яка, по суті, протилежна геттоїзації. У разі асиміляції індивід, навпаки, повністю відмовляється від своєї культури і прагне цілком засвоїти необхідний для життя культурний багаж чужої культури. Зазвичай, це не завжди вдається. Причиною утруднень виявляється або недостатня пластичність особистості того, хто намагається асимілюватися, або опір культурного середовища, членом якого він має намір стати. Зрозуміло, для дітей таких емігрантів, включених в іншокультурне середовище з раннього віку, асиміляція не становить проблеми.

Третій спосіб вирішення культурного конфлікту – *проміжний*, такий, що полягає в культурному обміні і взаємодії. Для того щоб обмін здійснювався адекватно, тобто приносив користь і збагачував обидві сторони, потрібні доброзичливість і відвертість з обох сторін, що на практиці зустрічається, на жаль, надзвичайно рідко, особливо, якщо сторони спочатку нерівні. Проте приклади вдалої культурної взаємодії в історії є: це гугеноти, що бігли до Німеччини з Франції від жахів Варфоломійської ночі, осіли там і багато зробили для зближення французької і німецької культур; це німецькі філософи і вчені, що покинули Німеччину після приходу до влади нацистів й зуміли зробити вагомий внесок у розвиток науки і філософії в англomовних країнах, істотно змінили їх інтелектуальний клімат і вплинули на розвиток суспільного життя взагалі.

Четвертий спосіб – **часткова асиміляція**, коли індивід жертвує своєю культурою на користь іншокультурного середовища частково, тобто в якійсь одній із сфер життя: наприклад, на роботі керується нормами і вимогами іншокультурного середовища, а в сім'ї, на дозвіллі, в релігійній сфері – нормами своєї традиційної культури.

П'ятий спосіб – **колонізація**, нав'язування своєї культури переселенцями корінним мешканцям (як це трапилося під час завоювання Америки).

Контрольні питання

1. Що таке культурний шок? Які його основні «симптоми»?
2. Опишіть фази культурного шоку.
3. Які способи подолання культурного шоку існують?
4. Охарактеризуйте культуру України за системою шкал Г. Хофстеда.
5. Назвіть способи подолання культурного шоку за Ф. Боку.
6. Наведіть приклади геттоїзації, асиміляції, культурного обміну та взаємодії, часткової асиміляції.

Література

1. Бурбело О.Р. Культурний шок – стрес акультурації / О. Р. Бурбело // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2010. – Вип. 3. – С. 100–111.
2. Біленька І. Г. «Культурний шок» і адаптація до нової культури / І. Г. Біленька // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Теорія культури і філософія науки. – 2011. – № 940, вип. 41. – С. 12–16.
3. Ионин Л. Г. Культурный шок: конфликт этнических стереотипов / Л. Г. Ионин // Психология национальной нетерпимости: Хрестоматия / Сост. Ю.В. Чернявская. – Минск, 1998. – С. 104–114.
4. Победа Н. Социология культуры / Н. Победа. – Одеса: Астропринт, 1997. – 224 с.
5. Сорока Ю. Г. Соціологія культури : навч.-метод. посіб. / Ю. Г. Сорока. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015. – 135 с.
6. Соціологія культури: навч. посібник / О. М. Семашко, В. М. Піча, О. І. Погорілий та ін. / за ред. О. М. Семашка, В. М. Пічі. – Київ: Каравелла, Львів: Новий Світ-2000, 2002. – 334 с.
7. Юрій М. Соціологія культури: навч. посібник / Ф. Юрій. – Київ: Кондор, 2006. – 302 с.

Тема 5. ВІДТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ

1. *Відтворення та трансляція культури.*
2. *Механізми розвитку культури.*
3. *Еволюційна та циклічна теорії культурного розвитку.*
4. *Культура та цивілізація.*

5.1. Відтворення та трансляція культури

Однією з найважливіших рис культури як явища є її здатність постійно розвиватися, змінюватися, але зберігати при цьому свою особливість. **Соціокультурний процес** являє собою єдність і взаємодію двох тенденцій – *тенденції до збереження, усталеності, спадкоємності культури та тенденції до розвитку, модернізації, змін.*

Цілісність культури забезпечується двома процесами: *соціальним відбором (соціальною селекцією) та культурним опором.*

Сутність **соціальної селекції** полягає в тому, що будь-яка культура зберігає лише те, що в цілому відповідає її загальній логіці, менталітетові. Навіть свої запозичення з інших культур вона намагається «пропустити через себе».

Культурний опір проявляється в двох формах. Перша – це *пасивний опір, або наповнення запозичених форм традиційним для даного соціокультурного середовища змістом.* Наприклад, в деяких країнах Сходу сучасний політичний устрій – президентська республіка – поєднується з традиційним «вождізмом» – довічним президентом.

Друга форма – це *активний опір культури, проявлення соціального імунітету.* При цьому входження нових явищ, адаптування їх до усталених відбувається, як правило, дуже складно. Всі пам'ятають, як важко приживалася на Русі картопля, як Петро I боровся з боярськими бородами.

Треба зазначити, що відносно безболісно поновлюючи свої периферійні елементи, культура виявляє досить сильну реакцію відторгнення, коли робляться спроби змінити її ядро: цінності, норми, звичаї.

Культура не успадковується генетично. Вона освоюється індивідами в процесі соціалізації, відтворюється кожним новим поколінням завдяки певним соціальним механізмам (формам), що забезпечують трансляцію культурного досвіду.

Впродовж тисячоліть основним механізмом трансляції культури залишалася *традиція*.

Для *традиції* характерною є *передача досвіду в безпосередньому повсякденному спілкуванні між людьми – в ситуації «обличчям до обличчя»*. При цьому неминуче відбувається модифікація переданого культурного змісту: щось втрачається, щось, навпаки, додається.

Усна традиція як форма передачі культурного досвіду домінує в архаїчних, неписьмених суспільствах. Поява писемності і «письмової культури» приводить до того, що в суспільстві виникає вже два канали передачі культурної спадщини: *усна традиція і цілеспрямоване навчання, освіта*, яка доступна лише меншині.

Освіта, як форма передачі культурної спадщини, відрізняється від традиції своїм систематизованим, організованим характером, а також деякою «відчуженістю» від безпосередніх життєвих потреб. (Наприклад, кожен освічений грецький хлопець зобов'язаний був знати «Іліаду» й «Одіссею» Гомера. Сучасний український школяр вивчає напам'ять вірші Т. Шевченка. Ясно, що це знання не має прагматичного характеру. Проте в необхідності цього знання сумнівів не виникає).

Однак збільшення ролі освіти не привело до знищення традиції, хоча її вплив скоротився. Скорочення впливу традиції у сучасному суспільстві викликано рядом причин.

По-перше, розпад стійких спільностей, які могли б передавати досвід новим поколінням, ослаблення спадкоємності поколінь.

По-друге, ускладнення і спеціалізація діяльності: сучасна людина не може «успадкувати» навички, необхідні їй для професійної діяльності. Сім'я вже відокремлена від виробничої сфери.

По-третє, швидкий темп соціальних змін значною мірою знецінює досвід попередніх поколінь. Молоді люди стикаються з іншими умовами, ніж ті, в яких жили їх батьки, не говорячи вже про більш старших родичів.

По-четверте, значно зріс «обсяг» культурної спадщини.

По-п'яте, сучасні суспільства «відкриті» для впливу з боку інших культур. У результаті визначеність власної традиції втрачається. І, проте, незважаючи на всі ці чинники, традиція зберігається, хоча форма її існування в сучасному суспільстві дещо інша, ніж в суспільствах минулого. Девід Рісмен, американсь-

кий соціолог, писав, що сучасні суспільства відрізняються від традиційних не стільки виключенням традиції, скільки її «розчленовуванням».

Американський антрополог Маргарет Мід звернула увагу на дуже важливий аспект передачі культурної спадщини – *відносини між поколіннями (міжпоколінні відносини)*. Вона відзначила, що культури розрізняються переважанням певного типу міжпоколінної комунікації. Домінувати може передача культурного досвіду від старшого покоління молодшому. Але можливі й інші види трансляції – від однолітків до однолітків або навіть від молодшого покоління – старшому. Переважаючий тип міжпоколінної трансляції культури визначається соціальними умовами.

М. Мід виділила три типи культури: *постфігуративний, кофігуративний і префігуративний*.

Постфігуративний тип переважає в людській історії. Він виглядає найбільш «природним» і має на увазі *передачу культурного досвіду від старшого покоління молодшому*. Очевидно, що повне панування цього типу культури можливе в тих суспільствах, де соціальні і культурні зміни відбуваються поволі, і новим поколінням належить жити в тих умовах, в яких жили їх батьки і діди. Молодше покоління займає підпорядковане становище, не маючи в своєму розпорядженні необхідного досвіду, воно повністю залежить від досвіду старших.

Кофігуративний тип культури має на увазі *навчання не тільки старших, але й однолітків*. Кофігуративний тип не відмінняє постфігуративного, але доповнює його. М. Мід пише: «Кофігурація, починається там, де настає криза постфігуративної системи. Ця криза може виникнути різними шляхами: як наслідок катастрофи, що знищує майже все населення, але особливо старших, які відіграють найістотнішу роль в керівництві даним суспільством; в результаті розвитку нових форм техніки, невідомих старшим; услід за переселенням в нову країну, де старші завжди вважатимуться іммігрантами і чужаками; у результаті завоювання, коли скорене населення вимушене засвоювати мову і звичаї завойовників; в результаті навернення до нової віри, коли новонавернені дорослі намагаються виховати своїх дітей у дусі нових ідеалів, не усвідомлених ними ні в дитячому, ні в юнацькому віці; або ж у результаті змін, свідомо здійснених в ході будь-якої революції, що утверджує себе введенням нових й інших стилів життя для молоді».

Таким чином, *кофігуративна культура* виникає тоді, коли молодше покоління стає перед необхідністю пристосування до соціокультурних умов, з якими не стикалося старше покоління, і його досвід не може бути використаний. Обмін культурним досвідом відбувається в цьому випадку у середовищі однолітків. Кофігурація може супроводжуватися «конфліктом поколінь» – зіткненням ціннісних і нормативних зразків, притаманних різним поколінням.

Проте кофігурація ніколи не може повністю витіснити постфігуративний тип, оскільки при будь-якому ступені мінливості соціального середовища якісь елементи спадкоємності зберігаються – інакше суспільство не могло б існувати в часі.

Префігуративний тип культури має на увазі *передачу культурного досвіду від молодшого покоління старшому*. Цей тип міжпоколінної комунікації виникає у сучасному суспільстві і є результатом незвичайно швидкого темпу соціальних змін. Простий приклад такої «перевернутої» комунікації – освоєння комп'ютера в одній сім'ї. Часто-густо буває так, що «діти» набагато швидше освоюють нову техніку, ніж їхні батьки, і батьки вчать у своїх дітей. Старше покоління вимушене вчитися у молодшого, якщо темп змін настільки високий, що досвід, засвоєний старшим поколінням у молодості, перестає «працювати» ще тоді, коли це покоління не вийшло з активного віку. У цьому випадку обмін досвідом відбувається не тільки серед людей, що належать до одного покоління, але і у формі орієнтації на досвід молодшого покоління.

5.2. Механізми розвитку культури

Абсолютизація цілісності культури може призвести до її застою та занепаду. Тому важливо проаналізувати механізм розвитку, модернізації культури.

Зміни в культурі зумовлюються двома групами чинників: *внутрішніми* та *зовнішніми*.

Відповідно можна виділити *процеси саморозвитку культури* та *процеси запозичення*.

Саморозвиток культури може відбуватися *стихійно (несвідомо)* та *цілеспрямовано (методом спроб і помилок)*.

Вихід людини за рамки традиційних зразків діяльності нерідко відбувається **стихійно**: випадкове додавання до глини нового компонента могло покращити її міцність; спонтанно підібраний склад клею міг зробити його більш довгові-

чним; звук натягнутої тятиви лука привів до винайдення струнних музичних інструментів.

Більш розвиненою формою культурного саморозвитку є **метод спроб та помилок**. При цьому йде свідомий пошук нових варіантів, але такий, що спирається все-таки на випадковість. Саме до цієї форми належать наукові експерименти та спроби.

Зміни в культурі можуть відбуватися завдяки запозиченню як на *внутрішньокультурному рівні*, так і на *рівні кроскультурної взаємодії*.

Внутрішньокультурне запозичення – це поширення нових зразків культури, притаманних одній верстви суспільства, на інші соціальні групи. Наприклад, джаз і блюз виникли як чисто негритянська музика, але з часом розповсюдилися на всю музичну культуру, їх елементи використовуються і в класичній, і в популярній музиці.

Культурні контакти, як правило, до серйозних культурних змін не приводять, на відміну від *взаємодій*, які *передбачають наявність системи обміну культурними цінностями*.

Фактично, всі крупні цивілізації старовини є результатом взаємодії культурних традицій декількох племен. Цивілізації старовини мали постійні контакти – від торгового обміну до військового протистояння.

Прикладом синтезу декількох культурних традицій є християнство, яке об'єднало культурну спадщину близькосхідної міфології, іранської та іудейської есхатології (вчення про кінець світу) з досягненнями філософської думки пізньої античності.

Система культурних взаємодій може будуватися на *добровільних, вимушених або примусових засадах*.

Добровільна взаємодія характеризується виборністю, тобто переймаються ті елементи іншої культури, які сприяють вирішенню власних проблем, а також шляхом взаємного впливу, коли кожна культура запозичує тільки те, що для неї необхідно і доцільно.

Вимушене запозичення культури поєднує елементи зовнішньої добровільності і внутрішнього примушення. Зазвичай з такою проблемою стикаються іммігранти, коли сприйняття нової культури є не добровільним вибором, а умовою включення в інше соціокультурне середовище. При цьому йдеться про донорську і реципієнтну групи в культурній взаємодії.

Примусове впровадження, нав'язування культури зовні відбувається у двох варіантах:

- внутрішньокультурному, коли соціальна група, що набула політичної влади, примусово нав'язує свою ідеологію решті суспільства;
- кроскультурному, коли є прагнення нав'язати чужі культурні норми, цінності поневоленим народам.

Ефект нав'язування культури залежить як від сили примушення, так і від здатності відстоювати власну культурну незалежність. Так, Рим латинізував майже всі народи, які увійшли до складу імперії, але не зміг культурно побороти єврейський народ.

Беррі описав чотири способи взаємодії культур або чотири типи акультурації залежно від того прагнуть люди зберігати або не зберігати свою культурну ідентичність і взаємодіяти або не взаємодіяти з іншою культурою.

Інтеграція визначається як такий тип акультурації, коли кожна група підтримує і зберігає власну культуру та одночасно прагне підтримувати контакти з представниками іншої.

Асиміляція відбувається тоді, коли група не підтримує свої культурні традиції, але підтримує контакти з іншою культурою.

Розділення культур відбувається тоді, коли група підтримує власну культуру, але не прагне підтримувати контакти з іншою.

І, нарешті, маргіналізація має місце тоді, коли представники культурної групи не прагнуть зберігати ні культуру власної групи, ні підтримувати контакти з іншою культурною групою.

Беррі представив дані, що свідчать про те, що інтеграція – найбільш позитивний варіант для культурних груп, що супроводжується процесом взаємної асиміляції з погляду психічного здоров'я. Маргіналізація – найбільш не вигідний варіант пристосування.

5.3. Еволюційна та циклічна теорії культурного розвитку

Знайомство європейців з «примітивними» (традиційними) культурами у всьому світі сприяло формуванню сучасної культурної антропології. Учені намагалися пояснити існування цих культур в рамках теорії еволюції європейського суспільства. Англійський філософ XVII ст. Томас Гоббс описав первісну людину як таку, що живе «без мистецтва, письма і суспільства», а її життя «срамотне,

убоге, жахливе, дике і коротке». Він запропонував концепцію «дикості», що стала популярною: все добре і цивілізоване – результат поступового розвитку людства від цього низького стану. Навіть такі раціоналістично мислячі філософи, як Вольтер, вважали, що освіта з'явилася завдяки поступовому руху людства до прогресу.

Наприкінці XVIII – початку XIX ст. *еволюціонізм* стає основною парадигмою, що пояснює розвиток культури. Він базується на двох постулатах – *принциповій однаковості розвитку культури та спрямованості цього розвитку від простого до складного*.

Разом з ідеєю прогресу виникло уявлення про фіксовані етапи, які людські суспільства проходять в своєму русі до прогресу; зазвичай називали три етапи – *дикий стан, варварство і цивілізація*, але іноді і значно більше.

Так, Кондорсе налічив 10 таких етапів, або «епох». Л.Г. Морган вважав, що людина у своєму розвитку проходила сім еволюційних стадій – від «нижчої стадії дикості» до цивілізації.

На початку XX ст. в США, а потім і в Європі теорії стадій еволюції піддалися різкій критиці. Було запропоновано всі культури розглядати як унікальні утворення. У США цей напрям очолив антрополог Франс Боас (1858–1942), який спільно з Рут Бенедикт і Маргарет Мід відмовився від спекулятивних інтерпретацій і зайнявся польовими дослідженнями, вивчаючи життя примітивних племен. Дослідники зібрали безліч фактів й артефактів як емпіричні підтвердження культурних процесів, що протікають в окремих суспільствах.

Проте в другій половині XX ст. американські антропологи Леслі Уайт, Джуліан Стюард, Маршалл Салінс й Елман Сервіс спробували відродити еволюційну теорію. Вони відкинули універсальні стадії розвитку і почали розглядати культурну еволюцію як різноспрямований (багатолінійний) процес, що складається з ряду прямих шляхів різного типу і протяжності. Вони вважають, що, хоча *не існує єдиного процесу еволюції для всіх народів, людство в цілому дійсно розвивається, причому деякі народи здійснюють еволюційні прориви, що забезпечують усьому людству легшу адаптацію до умов навколишнього середовища, а також відкривають форми складнішої соціальної організації*. Тільки у цьому контексті світову людську цивілізацію можна розглядати як продукт єдиного еволюційного процесу.

Таким чином, *культурну еволюцію* можна розглядати як однонаправлений лінійний процес, простежуючи еволюцію людства в цілому; або як різноспрямований багатолінійний, вивчаючи еволюцію кожної культури або суспільства (або конкретних елементів культури або суспільства) окремо.

Ще в XIX ст. почався поступовий перехід від моністичної інтерпретації історії людства до плюралістичної.

Це було зумовлено двома факторами:

- по-перше, наслідками Великої французької революції, яка встановила новий порядок на руїнах старого, довівши, що еволюціоністичні погляди на прогрес суспільства недосконалі;
- по-друге, тим великим етноісторичним матеріалом, який був отриманий в «епоху мандрівок», що виявив велике розмаїття людських установок і цінностей поза Європою, і те, що цивілізації, як виявилось, можуть зникати.

На початку XX ст. предметом досліджень стає не культура людства взагалі, а конкретні культури, розвиваються *циклічні теорії культурного розвитку*, які активно розроблялися О. Шпенглером, М. Данилевським, А. Тойнбі. Вони зазначали, що аналогічно етапам людського життя (народження, дитинство, юність, зрілість, старість, смерть) в культурі існує певна послідовність фаз змін та розвитку, які закономірно йдуть слідом одна за одною. Отже, немає культур примітивних і високорозвинених, гарних і поганих, є життєвий цикл кожної культури.

Концепція Шпенглера будується на зіставленні і в більшій частині на зіставленні культури і цивілізації. У світовій історії Шпенглер виділяє вісім типів культур, що досягли повноти свого розвитку, – це *античність і Західна Європа, арабська культура, Єгипет, Вавилон, Індія, Китай і культура майя*. Терміном цивілізації О. Шпенглер позначає останню, неминучу фазу всякої культури. Цивілізація як виключно техніко-механічне явище протилежна культурі як царству органічно життєвого. Кожна культура проходить вікові ступені окремої людини. У кожної є своє дитинство, своя юність, своя змужнілість і старість. Цивілізація ж є смерть духу культури.

М. Я. Данилевський виділив наступні культурно-історичні типи (або самобутні цивілізації), що виділяються в хронологічному порядку: 1) *єгипетський*; 2) *китайський*; 3) *асирійсько-вавілоно-фінікійський*; 4) *індійський*; 5) *іранський*; 6) *єврейський*; 7) *грецький*; 8) *римський*; 9) *ново-семітський*; 10) *германо-*

романський, або європейський; 11) мексиканський; 12) перуанський. Останні два загинули насильницькою смертю і не встигли завершити свого розвитку.

Вище перелічені культурно-історичні типи є позитивними діячами в історії людства. Але, окрім них, ще існують і «феномени, що проявляються тимчасово... як гуни, монголи, турки, які, зробивши свій руйнівний подвиг, допомігши випустити дух цивілізаціям, які боролись із смертю, і рознесши їх залишки, ховаються в колишню нікчемність» (лихо Боже)». Це негативні діячі людства.

Також існують племена (наприклад, фінські), яким не властива ні позитивна, ні негативна роль. Вони не досягають історичної індивідуальності і становлять лише етнографічний матеріал для культурно-історичних типів.

Тойнбі Арнольд Джозеф – англійський історик і соціолог, вважав, що цивілізаціями є певні типи людських співтовариств, що «викликають певні асоціації у сфері релігії, архітектури, живопису, вдач, звичаїв – словом, у сфері культури».

Основними елементами в житті цивілізацій є, згідно з А. Тойнбі, політика, культура та економіка. Культурний елемент – це «душа, кров, лімфа, суть цивілізації». Як тільки цивілізація втрачає внутрішню силу культурного розвитку, вона відразу ж починає вбирати елементи чужої соціальної структури, з якою у неї є контакти. Для цивілізації, що знаходиться в полі дії чужої культури, культурний вплив виявляється куди більш благодатним і корисним, ніж запозичення в економічному або політичному плані.

Він налічував сім цивілізацій, що існують нині: західна, православна, індійська, китайська, далекосхідна (у Кореї і Японії), іранська, арабська.

Услід за М. Данилевським і О. Шпенглером А. Тойнбі визнає циклічний характер розвитку цивілізацій і виділяє чотири основних стадії їх розвитку: *генезис, зростання, надлом і розпад*.

5.4. Культура та цивілізація

Термін «*цивілізація*» сформувався наприкінці XVIII – початку XIX ст. від латинського *civis* – громадянин та *civilis* – громадянський. Першими ввели у широкий науковий обіг це поняття просвітителі.

На цей час існує чотири варіанти співвіднесення понять культури та цивілізації.

Перша позиція. Цивілізація є певним етапом в розвитку людського суспільства, наступним за дикістю і варварством. Цивілізацію від ранніх етапів розвитку людства відрізняють такі ознаки:

- Наявність держави як певної організації, управлінської структури, що координує господарську, військову і деякі інші сфери життєдіяльності всього суспільства.
- Наявність писемності, без якої неможливі багато видів управлінської і господарської діяльності.
- Наявність сукупності законів, правових норм, що прийшли на зміну родовим звичаям. Система законів виходить з рівної відповідальності кожного жителя цивілізаційного суспільства незалежно від його родоплемінної приналежності. З часом в цивілізаціях приходять до письмової фіксації зведення законів. Писане право – це відмітна ознака цивілізованого суспільства. Звичай – ознака не цивілізованого суспільства. Отже, відсутність чітких законів і норм – рудимент кланових, родових відносин.
- Певний рівень гуманізму. Навіть у ранніх цивілізаціях, якщо там і не панують уявлення про право кожної людини на життя і гідність, то, як правило, в них не приймають людодства і людських жертвопринесень. Зрозуміло, і в сучасному цивілізованому суспільстві у певних людей з хворою психікою або із злочинними схильностями є потяг до канібалізму або ритуальних кривавих дій. Але суспільство в цілому і закони не допускають варварських нелюдських дій.

Недаремно перехід до цивілізаційної стадії у багатьох народів був пов'язаний з поширенням релігій, що несуть гуманістичні етичні цінності, – буддизму, християнства, ісламу, іудаїзму.

Ці ознаки цивілізації виникають не обов'язково відразу всі разом. Певна ознака може сформуватися в конкретних умовах пізніше або раніше. Але відсутність цих ознак веде до занепаду певного суспільства. Ці ознаки забезпечують мінімум захищеності людини, ефективне використання здібностей людини, а значить, й ефективність господарської і політичної системи, розквіт духовної культури.

Таким чином, під поняттям «цивілізація» розуміють загальний стан суспільства, що протиставляється дикості або варварству.

Процес переходу від дикості до цивілізації поєднаний з *трьома світоглядними революціями*.

Коперниканська світоглядна революція знаменувала перехід від геоцентричної системи Птолемея до геліоцентричної системи Коперника. Вона виявила об'єктивну залежність Землі і всього, що її наповнює, від загальних законів розвитку Всесвіту.

Фройдіанська світоглядна революція показала, що людина підпорядковується несвідомим інстинктам тваринного світу, тому вона не може претендувати на статус найвищої істоти.

Антропологічна світоглядна революція І. Гердера довела можливість пізнання себе через пізнання інших, отже, пізнання власної культури через пізнання інших культур. Звідси випливало кілька висновків:

- людина не є істотою виключною;
- внутрішній світ людини є таким, що може бути пізнаний;
- відкриття власної культури стало можливим, коли були відкриті інші культури.

Друга позиція. Цивілізація інтерпретується, як синонім поняття культура. Тому більшість вчених схильні визначати цивілізацію «як соціокультурну спільність, яка володіє якісною специфікою». А. Тойнбі розглядав цивілізацію як особливий соціальний феномен, основними елементами якого є політика, культура та економіка.

Третя позиція. Протиставлення цивілізації та культури. Цивілізацією можна назвати певні технічні здобутки людства.

Такий погляд виник в Німеччині в XVIII–XIX ст., в інших розвинутих країнах того часу (Франції, Англії та ін.) цього не було. Як наслідок, Фердинанд Тьонніс наприкінці XIX ст. виділив два типи соціальних відносин: *общинні*, характерні для таких спільнот, як сім'я, рід, етнос, нація, які зберігають власну самоідентифікацію, органічність відносин, тобто спільну культуру; *суспільні*, що визначаються протилежно спрямованими інтересами учасників, мають виключно раціональну структуру, їх суб'єктами можуть бути і індивіди, і соціальні групи, і держави, тобто відносини в рамках цивілізації. Звідси він робить висновок: суспільний прогрес пов'язаний із втратою культурного компонента відносин, розірванням традиційних зв'язків, на місце яких приходить раціоналізм. Поняття цивілізації тісно пов'язане з поняттям культури, протиставляється культурі, як матеріальне, технічне – духовному, як стандартне і нелюдяне – унікальному і гуманному.

Такі думки Ф. Тьонніса продовжив Фрідріх Ніцше, створивши *концепцію культурного песимізму або критики культури*. Згідно з цією концепцією розвиток цивілізації призводить до розпаду та загибелі культури.

З точки зору О. Шпенглера кінець культури починається тоді, коли виникає цивілізація.

Четверта позиція. Термін «цивілізація» має процесуальний зміст (це розвиток, рух у певному напрямку), тоді як поняття культури означає насамперед певні результати людської діяльності – твори мистецтва, книги, релігійні чи філософські вчення, які «наявні тут», існують як щось завершене, символізуючи національну своєрідність.

Таким чином, найчастіше поняття *цивілізації* є *інтегративним*, а поняття *культури* – *розмежувальним*.

Останнім часом на передній план замість категорій «цивілізація» та «культура» висувуються категорії «традиційності» і «сучасності».

Контрольні питання

1. Як співвідносяться цілісність культури та її відтворення?
2. Саморозвиток культури та його форми.
3. Поясніть на прикладах різницю між добровільними, вимушеними, примусовими способами побудови культурних взаємодій.
4. Чому в традиційних суспільствах культурні зміни, відбуваються повільніше, ніж в сучасних?
5. Поясніть основні соціальні форми трансляції культури;
6. Порівняти основні типи меж поколінної комунікації за класифікацією М.Мід (постфігуративні, кофігуративні та префігуративні культури).
7. Чим відрізняються еволюційні та циклічні теорії аналізу розвитку культури?
8. Як співвідносяться поняття «культура» та «цивілізація»?

Література

1. Ионин Л. Г. Основания социокультурного анализа : учеб. пособие / Л. Г. Ионин. – М., 1995. – 151 с.
2. Ионин Л. Г. Социология культуры : учеб. пособие для студ. гуманитар. и социально-экон. напр. и спец. вузов / Л. Г. Ионин. – М. : Логос, 1996. – 280 с.
3. Коган Л.Н. Социология культуры : учеб. пособие / Л. Н. Коган. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1992. – 120 с.
4. Михайлова Л. И. Социология культуры : учебное пособие / Л. И. Михайлова. – М.: ИТК «Дашков и К», 2008. – 396 с.
5. Победа Н. Социология культуры / Н. Победа. – Одеса: Астропринт, 1997. – 224 с.
6. Сорока Ю. Г. Соціологія культури : навч.-метод. посіб. / Ю. Г. Сорока. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015. – 135 с.
7. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
8. Соціологія культури: навч. посібник / О. М. Семашко, В. М. Піча, О. І. Погорілий та ін. / за ред. О. М. Семашка, В. М. Пічі. – Київ: Каравелла, Львів: Новий Світ-2000, 2002. – 334 с.
9. Юрій М. Соціологія культури: навч. посібник / Ф. Юрій. – Київ: Кондор, 2006. – 302 с.

Тема 6. ІСТОРИЧНА ДИНАМІКА КУЛЬТУРИ: ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРИ ТРАДИЦІЙНИХ І СУЧАСНИХ СУСПІЛЬСТВ

1. *Сутність культури традиційних і сучасних суспільств.*
2. *Модернізація як перехід від традиційної до сучасної культури.*
3. *Індустріалізація і її соціокультурні наслідки.*
4. *Нова соціально-культурна реальність в Україні.*

6.1. Сутність культури традиційних і сучасних суспільств

Базові відмінності між традиційними і сучасними суспільствами у загальних рисах зводяться до такого.

Основні риси *традиційних* суспільств:

- у матеріальному виробництві домінує сільське господарство і ручні технології, використовується енергія людини і тварин;
- сільське населення у багато разів перевершує міське;
- виробництво орієнтоване головним чином на безпосереднє споживання, ринкові відносини розвинені слабо;
- станова або кастова система стратифікації;
- низька соціальна мобільність;
- переважання приписаних статусів над тими, що досягаються;
- розширена патріархальна сім'я;
- особистість не виділяється з соціального оточення;
- низький темп соціальних змін, орієнтація на минуле, а не на майбутнє;
- панування релігійно-міфологічного світогляду;
- відносно однорідні цінності і норми;
- авторитарна політична влада.

Сучасним суспільствам властиві інші характеристики:

- промислове виробництво і складні технології, основані на використанні енергії пари і (пізніше) електричної і а ядерної енергії;
- міське населення перевищує сільське;
- виробництво орієнтоване на масовий ринок;
- класова система нерівності; висока соціальна мобільність;
- статуси, що досягаються, переважають над приписаними;
- панування наукового, світського світогляду, масова освіта;

- високий темп соціальних змін, орієнтація переважно на майбутнє;
- індивідуалізм;
- нуклеарна (подружня) сім'я;
- невизначені, суперечливі цінності і норми;
- поширення формальних організацій, бюрократії;
- демократичний політичний устрій.

Традиційна культура – це багато в чому культура відсутності вибору. Домінуючий світогляд і стійка традиція надають індивіду чітку систему духовних і поведінкових орієнтирів. Навколишній світ зрозумілий людині, не викликає питань. Іншими словами, не відбувається його проблематизації.

Сучасна культура, через свої глибокі диференційовані і внутрішні суперечності, занурює людину в ситуацію постійної невизначеності і ставить її перед необхідністю вибору: світогляду і поведінкових стратегій. Відсутність загальноприйнятого світогляду робить навколишній світ проблематичним, позбавляє його стійкості й очевидності. Слід також відзначити величезну інформаційну насиченість сучасної культури в порівнянні з традиційною. Сучасна культура містить таку велику кількість інформації, що жодна людина не в змозі освоїти її повністю. До того ж обсяг інформації постійно зростає та оновлюється.

У традиційному суспільстві індивід, що належить до інтелектуальної еліти, у принципі здатний оволодіти всім значущим культурним багажем, який суспільство має у своєму розпорядженні. В епоху сучасності на це не здатна жодна людина. Розрив між «об'єктивною» і «суб'єктивною» культурою набуває в сучасному суспільстві загрозливого характеру. Виникає тип сучасного «дикуна» – індивіда, що живе в інформаційно насиченому середовищі, потенційно володіє можливістю доступу до небачених культурних багатств, але цілком задоволений мінімумом культурного смислу, який він одержує з популярних телепередач і безпосереднього, неминуче обмеженого, життєвого досвіду. Перераховані вище тенденції ще більш посилюються під час переходу суспільств до стану постсучасності.

Відмінності між культурою традиційного і сучасного суспільств полягають у такому:

Традиційна культура	Сучасна культура
<ul style="list-style-type: none"> Більш-менш виражене узгодження культури і соціальної структури 	<ul style="list-style-type: none"> Помітна тенденція до розузгодження культури і соціальної структури
<ul style="list-style-type: none"> Неподільне панування релігії в духовній сфері 	<ul style="list-style-type: none"> Переважає раціоналістичний, секулярний світогляд
<ul style="list-style-type: none"> Цінності і норми релігійні; «станові» 	<ul style="list-style-type: none"> Цінності переважно світські, чіткий зв'язок між ціннісними орієнтаціями індивіда і його соціальною приналежністю може і не простежуватися
<ul style="list-style-type: none"> Релігійна легітимація соціального порядку 	<ul style="list-style-type: none"> Відсутність міцної легітимації соціального порядку
<ul style="list-style-type: none"> Переважання світоглядного релігійного знання 	<ul style="list-style-type: none"> Переважання і постійне зростання практичного, наукового знання
<ul style="list-style-type: none"> Гомогенність культури, що базується на пануючому релігійному світогляді 	<ul style="list-style-type: none"> Диференційована культура, співіснування суперечливих цінностей, норм, уявлень про світ
<ul style="list-style-type: none"> Орієнтація на минуле, традиціоналізм 	<ul style="list-style-type: none"> Орієнтація на майбутнє, минуле не є джерелом зразків для наслідування
<ul style="list-style-type: none"> Яскраво виражені культурні відмінності між соціальними прошарками 	<ul style="list-style-type: none"> Тенденція до згладжування культурних відмінностей між прошарками і класами іта підвищення значущості культурних відмінностей, що виникли на інших підставах. Феномен «масової культури»
<ul style="list-style-type: none"> Технології ручної праці, украй повільне їх вдосконалення 	<ul style="list-style-type: none"> Складні машинні технології, постійний технологічний прогрес як один з важливих чинників соціальних і культурних змін; «технологізація» середовища незаселеного і способу життя
<ul style="list-style-type: none"> Нетерпимість до «іншого», низький рівень толерантності, що базується на культурній гомогенності 	<ul style="list-style-type: none"> Толерантність, визнання права на «вільнодумство», обумовлені диференційованою культурою

6.2. Модернізація як перехід від традиційної до сучасної культури

Перехід від традиційного до сучасного суспільства називається модернізацією.

У соціологічній науці існує безліч пояснень причин модернізації, але дотепер немає загальноприйнятого. Швидше за все, повинно йтися про унікальний збіг історичних обставин.

Модернізація країн Західної Європи (і США) називається первинною модернізацією. Вона породжувалася внутрішньою логікою розвитку цих суспільств. Модернізація незахідних суспільств, що стали на цей шлях під прямою або непрямою дією Заходу, називається вторинною модернізацією. Вона протікала в набагато більш стислі історичні терміни на культурному ґрунті, що дуже відрізнявся від європейського. У зв'язку з цим вторинна модернізація супроводжується безліччю специфічних труднощів, що породжуються культурними чинниками.

Модернізація має на увазі не тільки корінні структурні зміни, але і глибоку культурну трансформацію.

Основними аспектами модернізації є *секуляризація, раціоналізація, культурна диференціація та зміна системи цінностей*.

Почати слід, ймовірно, зі зміни ролі релігії. Культура традиційних суспільств пронизана релігійно-міфологічним світоглядом. Саме за допомогою релігії, міфу одержують пояснення як природний, так і соціальний порядок. Панування релігійного світогляду означає культурне домінування в суспільстві релігійних інститутів і, природно, тих людей, чия діяльність пов'язана з виконанням релігійних обрядів.

Ослаблення впливу католицької церкви, що виразилося в Реформації і появі нового напрямку християнства – протестантизму, було початком секуляризації. Сам по собі протестантизм ще не означав повну секуляризацію. Навпаки, головною метою протестантів було перетворити на «сакральне» навіть буденну трудову діяльність, що розуміється ними як релігійний борг і служіння Богу.

На думку М. Вебера, протестантизм з його релігійним розумінням трудової діяльності і фактичним прирівнюванням успішного ведення справ до порятунку душі, сприяв небувалому підйому економічної активності прихильників нового вчення і формуванню капіталізму сучасного типу в Європі. Слід зазначити, що в традиційних культурах трудова, господарська діяльність ніколи не мала самодостатнього значення. *Специфіка ж сучасного суспільства така, що, фактично саме господарство, економіка стають віссю, навколо якої поширюється соціальний світ.*

Подальше наростання секуляризаційних тенденцій в європейській культурі слід пов'язати з розвитком наукових знань й, особливо, з рухом Просвітництва XVIII століття. Суттю цього руху була, як відомо, *віра в безмежні можливості*

людського розуму в пізнанні і зміні дійсності, а також критика всіх та усіляких забобонів. До сфери забобонів належала і традиційна релігія. Критиці піддавалися і різні застарілі традиції, і сам «старий порядок» – під цим терміном розуміється середньовічний устрій життя і його пережитки, що зберігалися і в XVII–XVIII ст. – зокрема, станова нерівність. Людина почала розумітися як активне творче начало, здатне удосконалити соціально-політичний порядок, базуючись на істинах розуму. Цей поворот в мисленні зробив можливою політичні революції в Європі, що зруйнували старий політичний порядок.

Розвиток наукового знання і віра в можливості людського розуму при загальному ослабленні впливу релігії породили віру в прогрес – невід’ємну частину світосприймання епохи Нового часу. Віра в прогрес означала корінну зміну в сприйнятті часу і ставленні до змін. Відтепер європейські суспільства орієнтувалися на майбутнє, а не на минуле. Майбутнє обіцяло удосконалення людського суспільства через непорушний закон історичного розвитку. Минуле, що ототожнюється з віджилими традиціями і забобонами, перестало сприйматися як джерело зразків для наслідування.

Найважливішим аспектом модернізації була *культурна диференціація*, що поглибилася, – виділення автономних сфер з більш гомогенного соціально-культурного організму епохи середньовіччя.

Отже, модернізація супроводжувалася наростанням *секуляризаційних тенденцій, зростанням культурної диференціації і раціоналізму*.

Світоглядний перелом, що становить суть культурної модернізації і що забезпечив *поворот від релігійних цінностей до цінностей світських*, такимх як земне щастя і благополуччя, свобода, активна «світська» діяльність, супроводжувався «переміщеннями» в системі цінностей, пов’язаними із зміною традиційної соціальної ієрархії.

Становлення нових економічних відносин приводило до посилення впливу у суспільстві тих прошарків, чиє благополуччя залежало від підприємницької діяльності – буржуазії, що вело до підвищення значущості «буржуазних чеснот», які поступово витісняли аристократичні цінності, такі як щедрість, демонстративне неробство, честь, військова хоробрість, відданість, естетизм, розкіш. Серед типових буржуазних чеснот можна виділити працьовитість, ощадливість, практицизм, обачність, методичність, неприязнь до розкоші і різного роду надмірностей, ділова чесність. Відбулася корінна переоцінка праці: у середньовічному єв-

ропейському суспільстві праця сприймалася як покарання за первородний гріх, можливість не працювати була найважливішим привілеєм вищих станів, а для буржуазії праця – головна цінність.

6.3. Індустріалізація та її соціокультурні наслідки

У кінці XVIII–XIX ст. модернізація (особливо у сфері економіки) західних суспільств створила передумови для промислової революції. Промислова революція була практичним доказом того факту, що знання здатне приносити вигоду. Знання вело до вдосконалення технологій, застосування технологій підвищувало продуктивність. Розвиток індустріального виробництва, незважаючи на бурхливі конфлікти, що затьмарили роки його становлення, дозволив створювати величезну кількість матеріальних благ, які приносили прибуток, збільшували добробут. Промислова революція мала величезні соціальні і культурні наслідки.

Становлення промислового виробництва викликало до життя масштабну урбанізацію західних суспільств, зруйнувало традиційні соціальні зв'язки, привело до формування так званого «масового суспільства», що складається з автономних та анонімних індивідів, чийм місцем проживання стали крупні міста. Промислове виробництво поклало початок могутній атаці людини на природу, що привела до сучасної екологічної кризи і немислимої в доіндустріальних суспільствах проблеми вичерпаності природних ресурсів. Впродовж всієї своєї історії людина була вимушена захищатися від природи. Сьогодні вона стоїть перед необхідністю захищати природу від власної дії. І це теж – значущий поворот в культурі.

Промислове виробництво перетворило західні індустріальні суспільства на подібність механізму, а точніше – фабрики.

А. Тоффлер, описуючи суспільство «Другої хвилі» (індустріальні суспільства), дуже вдало, на наш погляд, виділяє специфічні риси способу життя цих суспільств. Це – *стандартизація, спеціалізація, синхронізація, концентрація, максимізація, централізація*. Розглянемо ці риси докладніше.

Стандартизація. Індустріальне виробництво створює величезну кількість стандартної, однакової продукції. Але стандартизується не тільки продукція виробництва, але і форми трудової діяльності (тейлоризм, фордизм), стандартизуються технології, програми навчання в школах, підготовка фахівців будь-якої кваліфікації, способи проведення дозвілля і форми розваг. Зрештою, стандарти-

зується мислення людей, що систематично обробляється спочатку в школі, потім на виробництві, а у вільний час – за допомогою стандартизованих засобів масової інформації, одноманітних програм радіо і телебачення, газет, що тиражують стандартні образи та ідеї. Формується так звана «масова культура», що згладжує культурні відмінності між різними групами в суспільстві.

Спеціалізація. Індустріальне суспільство – суспільство з глибоким розподілом праці. Воно не потребує «універсального розуму», але вимагає вузьких фахівців, професіоналів у певних сферах. Спеціалізація дозволяє підвищити ефективність діяльності, в той же час збіднюючи її. Праця зводиться до виконання однієї, хай і важливої функції. Спеціалізація характерна не тільки для фізичної, але і для розумової праці. Все менше людей виявляються здатними освоїти знання і навички, що належать до різних сфер. Зростає розрив між обсягом культурної інформації, що постійно збільшується в суспільстві, і тією частиною цієї інформації, яку здатний освоїти індивід. Г. Зіммель називав це явище розривом між «об’єктивною» і «суб’єктивною» культурою. І соціальна, і культурна диференціація стає все більш глибокою.

Синхронізація. Індустріальні урбанізовані суспільства стикаються з необхідністю координувати діяльність величезних мас людей, ніяк не пов’язаних між собою. Діяльність людей необхідно упорядкувати в часі, синхронізувати. Взаємодія людей, груп, організацій підпорядковується графікам і розкладам, чіткому часовому режиму. Мільйони людей починають роботу і закінчують її в один і той же час. За розкладом ходить транспорт і працюють установи. Телебачення і радіо має програму передач, що враховує «розпорядок дня» масової аудиторії. З раннього дитинства людина повинна привчитися жити за графіком, стежити за часом, на що, не в останню чергу, спрямоване шкільне навчання. Скрупульозний облік часу не був характерний для традиційних суспільств. Людина порівнювала своє життя і діяльність з природними ритмами, які визначали і ритм господарської активності.

Концентрація. Індустріальне суспільство концентрує як виробництво, так і людські маси, а також всі види ресурсів. Виробництво концентрується на підприємствах, люди – на підприємствах, в установах, у величезних багатомільйонних містах, капітал – в банках. Комерційні організації мають тенденцію до укрупнення, концентруючи величезні виробничі, людські й інформаційні ресурси. Діти «концентруються» в школах, хворі – в лікарнях, злочинці – у в’язницях то-

що. Знання концентрується в енциклопедіях, підручниках, довідниках, базах даних. Наукова діяльність – у науково-дослідних центрах. У доіндустріальних суспільствах тенденція до концентрації була виражена набагато слабкіше. Господарська діяльність була в основному індивідуальною, або здійснювалася невеликими колективами. Ресурси – як матеріальні, так і інформаційні, були значною мірою розосереджені. Поселення не були багатолюдними.

Максимізація. Індустріальне суспільство заворожене «великими числами». Воно прагне до зростання, зростання ототожнюється з прогресом. Нарощується виробництво, збільшується обсяг продукції, обсяг знання й інформації, добробут, рівень життя. Все «найбільше» викликає пошану – найбагатолюдніше місто, найвища будівля, найшвидший автомобіль. Все повинно давати максимальну віддачу. Прагнення індустріального суспільства до нестримного зростання породило масу проблем – і перш за все вичерпаність природних ресурсів, екологічна криза. З'явилися концепції «меж зростання», «нульового зростання», які, проте, змінити ситуацію не змогли.

Централізація. Централізація – тенденція до концентрації управління величезними масами людей і складними процесами, що відбуваються у сучасних суспільствах. Централізація управління (разом з рештою перерахованих вище принципів) породжує бюрократію, розгалужені могутні організації, «людські машини» за виразом М. Вебера, які регулюють діяльність людей, фактично, у всіх сферах життя. Централізація управління знаходить своє вираження у розширенні функцій держави, посиленні контролю над суспільством, здійснюваного все більш витонченими методами.

6.4. Нова соціально-культурна реальність в Україні

Особливість нової соціокультурної реальності в Україні полягає насамперед у тому, що наше суспільство перебуває на етапі перелому, соціокультурної трансформації і модернізації, зміни типу своєї організації та існування й умовно є посттоталітарним суспільством. У такій ситуації активно формується нова культурна реальність, що характеризується новими відносинами між людьми у сфері культури, новими умовами (у тому числі й матеріальними) розвитку, особливою системою цінностей, норм і принципів, культурних потреб і засобів їх задоволення.

За своїм змістом соціокультурні процеси в Україні є: з одного боку, результатом соціалістичної модернізації з усіма її успіхами і недоліками; а з іншого – теперішній перехідний період є продовженням модернізації, але в нових умовах капіталізації і ринкових відносин.

Процес другого періоду модернізації відбувається суперечливо, тому що відродження етнічних традицій (які вважаються притаманними традиційному суспільству і є певним гальмом модернізації) в нових умовах набуває модернізаційних рис. Відбувається складне за змістом зіткнення «традиційного» і «модернізаційного», в якому традиція стає одним із джерел культурної модернізації.

Складаються умови для нового структурування культури як результату перших модернізаційних змін, коли децентралізація структури породжує гру без обмежень, де починають окреслюватися важливі риси нової соціокультурної реальності.

Нова культурна реальність в Україні виявляється у:

- поступовій зміні характеру відносин між людьми і стилю їхніх відносин разом із зміною виробничих відносин;
- зміні соціальної орієнтації та ідеалів, подоланні заідеологізованості культури, новому соціальному виборі;
- переоцінці цінностей і формуванні нової їх ієрархії;
- особистісному акценті (який почався з так званого «людського фактора») по всьому полю соціуму й культури;
- зростанні рівня свободи, багатоманітності і строкатості напрямів духовного життя як однієї з умов поновлення іманентного самодостатнього розвитку культури;
- знятті «жорсткого» ієрархічного управління сферою культури і зростанні самостійності розвитку культури в регіонах;
- формуванні нової інфраструктури сфери культури і нових принципів управління нею; появі недержавного сектора культури та комерціалізації культурної діяльності;
- формуванні нових соціально-культурних потреб, шкали і критеріїв оцінки явищ культури і мистецтва, нових смаків і вподобань, появі нових елементів способу життя;
- складанні нових відносин між учасниками культурного життя (у худож-

ньому житті між митцем, публікою, критикою та громадськістю), новому їхньому становищі;

- зміні статусу, а відповідно і ролі та функцій національної культури, яка стає одним з визначальних факторів прогресу суспільства, розвитку його державності;
- відкритості культури, посиленні впливу західної (американської) культури, модернізації сфери культури;
- зміні суспільного статусу релігії, релігізації багатьох верств населення, зростанні її впливу на мораль суспільства, а також не меншому (якщо не більшому) зростанні інтересу до містики, парапсихології, астрології, нетрадиційних форм релігії та ін., що породжує істотні зміни в суспільній свідомості, створює нові вектори буття людини в суспільстві.

Контрольні питання

1. Дайте порівняльну характеристику традиційної і сучасної культури.
2. В чому полягають культурні аспекти модернізації?
3. Які культурні наслідки секуляризації?
4. Як ви вважаєте, чи завершилася культурна модернізація в Україні? Обґрунтуйте свою відповідь.
5. Як міняється система цінностей при переході до сучасності?
6. Які культурні наслідки індустріалізації? Чому суспільства, що вступили в індустріальну епоху, демонструють деяку спільність культури (способу життя, цінностей, уявлень про реальність)?
7. Охарактеризуйте особливі риси сучасної соціально-культурної реальності в Україні. Які з них, на вашу думку, позитивні, а які – негативні та потребують подолання?
8. Як впливає зростання національної самосвідомості на розвиток української культури?
9. Назвіть фактори, що можуть стримувати модернізаційні процеси в культурі.

Література

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. – Москва: Academia, 2005. – 788 с.
2. Будон Р. Место беспорядка. Критика теорий социального изменения / Г. Будон. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 284 с.
3. Ионин Л.Г. Социология культуры: путь в новое тысячелетие : учеб. пособие для студентов вузов / Л.Г. Ионин. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Логос, 2000. – 431 с.
4. Манхейм К. Избранное: Социология культуры / К. Манхейм. – М.; СПб.: Университетская книга, 2000. – 501 с.
5. Масионис Дж. Социология / Дж. Масионис ; пер. с англ.: З. Замчук, С. Комаров, А. Смирнов. – 9-е изд. – СПб. : Питер, 2004. – 752 с.
6. Оссовская М. Рыцарь и буржуа. Исследования по истории морали / М. Оссовская. – М.: Прогресс, 1987. – 528 с.
7. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер. – М.: Наука, 1994. – 688 с.
8. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
9. Тоффлер Е. Третья Хвиля / Е. Тоффлер. – Київ: Вид. дім «Всесвіт», 2000. – 480 с.
10. Еліас, Норберт. Процес цивілізації. Соціогенетичні і психогенетичні дослідження: т. I-II / Н. Еліас ; пер. з нім. О. Логвиненко. – Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 2003. – 670 с.

Тема 7. КУЛЬТУРА ТА ПОСТСУЧАСНІСТЬ

- 1. Теоретичне осмислення соціально-культурних змін другої половини ХХ століття.*
- 2. Коротка характеристика постмодернізму. Культурні риси постсучасної епохи.*
- 3. Постсучасна соціальна теорія.*

7.1. Теоретичне осмислення соціально-культурних змін другої половини ХХ століття

У другій половині ХХ століття багато дослідників відзначили, що сучасні найбільш розвинені в економічному і технологічному аспектах суспільства підійшли до нового рубежу. На зміну епосі класичного «модерну» – сучасності, прийшла нова епоха, причому різні дослідники використовують для її позначення різні терміни. Деніел Белл говорив про «постіндустріальне суспільство», Алвін Тоффлер – про «надіндустріальне». Для цих учених головним чинником новизни була технологія і зміни в економіці (зокрема, зростання сектора послуг в порівнянні з промисловим, виробничим сектором). Збігнев Бжезінський використовував термін «технотронне суспільство». Широкого поширення набув термін «інформаційне суспільство», що підкреслює значущість інформаційних технологій і зростання обсягу інформації, яке пов'язане з розповсюдженням цих технологій. Найбільш розроблена концепція інформаційного суспільства була запропонована Мануелем Кастельсом. Нарешті, ряд дослідників (Ж.Ф. Ліотар, Фредерік Джеймсон, Зігмунт Бауман та ін.) заговорили про «постсучасне суспільство» або про «стан постмодерну», що змінив сучасність.

Терміни «постіндустріалізм», «постмодернізм» («постсучасність»), «інформаційне суспільство» відносяться до однієї і тієї ж епохи: другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Проте ці терміни – не синоніми.

Разом з перерахованими термінами, для позначення тієї ж епохи застосовуються такі поняття, як «суспільство ризику» (Ульріх Бек), «висока або пізня сучасність» (Ентоні Гідденс). Якщо одні дослідники підкреслюють факт розриву між сучасністю і постсучасністю, то інші – заперечують факт розриву, і, визнаючи безперечні нові риси «пізньої сучасності», схильні підкреслювати спадко-

ємність двох епох. Є й інші точки зору. Юрген Хабермас, наприклад, говорить про «незавершеність проекту модерну».

Соціологія завжди була мультипарадигмальною наукою. В кінці XX століття ця особливість соціальної науки стала ще виразнішою, оскільки змінився характер культури, частиною якої є наукове знання.

Д. Белл розробив найбільш впливову концепцію постіндустріального суспільства. Він виділив такі його основні риси:

1. Центральна роль теоретичного знання.
2. Зростання класу носіїв знання (фахівців і професіоналів).
3. Перехід від виробництва товарів до виробництва послуг.

4. Зміни в характері праці. Якщо в індустріальному суспільстві праця – це взаємодія з «видозміненою» природою, з технікою, то в постіндустріальному суспільстві праця стає взаємодією з іншими людьми, перш за все – в домінуючій сфері послуг.

5. Інституціоналізація науки, її «зрілий» стан.

6. Технологічне зростання, особлива значущість інформаційних технологій (у зв'язку з цим постіндустріальне суспільство називають також «інформаційним» або «технотронним»).

7. Зміна структури нерівності.

Д. Белл вважав, що зміни культури, що відбуваються при переході до постіндустріалізму, мають швидше негативний, ніж позитивний характер. Слід зазначити, що Д. Белл вважає сферу культури автономною від техніко-економічної і політичної сфер. Ці сфери, природно, взаємодіють і впливають одно на одну, але розвиваються згідно з власними специфічними принципами.

Культурна сфера – це сфера значень: уяви, втіленої в літературі і мистецтві, етичних і духовних понять, що кодифікуються в релігійних і філософських ученнях.

Д. Белл вважає, що для більшості соціологів-класиків (серед них він виділяє К. Маркса, М. Вебера, П. Сорокіна і Т. Парсонса) характерне сприйняття суспільства як єдності соціальної структури і культури. Але, на думку Д. Белла, впродовж XX сторіччя в західних капіталістичних суспільствах наростала розділеність соціальної структури (економіки, технології і системи зайнятості) і культури (символічного вираження смислів). Культура, фокусуючись на бажаннях і потребах особистості, вступає в суперечність із структурними принципами, що

вимагають підпорядкування особистості вимогам формальності, ефективності тощо. Особистість починає сприймати структурне вимірювання суспільства, як вороже і чуже.

Ще в XIX столітті, на думку Д. Белла, цього розколу не існувало. Культурні значення і цінності підтримували (легітимували) соціальну структуру, а не заперечували її основоположні принципи. Але розвиток капіталізму, що привів до матеріального достатку і підганяє гонку за задоволеннями як один з головних чинників економічного зростання, сам перетворює людину на гедоніста, який не бажає обмежувати себе. Проблема ж полягає в тому, що економіці, як і раніше, потрібний дисциплінований, раціонально мислячий працівник, а не тільки безтурботний споживач.

Концепція постіндустріального суспільства, розроблена Д. Беллом, визнавала факт спадкоємності постіндустріальної епохи по відношенню до раннього етапу – індустріального суспільства. Культурні особливості постіндустріального суспільства також органічно пов'язані з розвитком західної культури в епоху капіталізму. Проте в другій половині XX століття значного впливу набув теоретичний напрям, який підкреслював факт розриву між типом суспільства, що склався в XIX – на початку XX ст. (сучасністю, модерном), і суспільством, що виникло, приблизно, в середині XX століття (постсучасність, постмодерн). Цей напрям отримав назву «постмодернізму».

У рамках постмодерністського теоретизування культурна проблематика виходить на перший план, оскільки найбільш значущі відмінності між сучасністю і постсучасністю виявляються саме у сфері культури.

7.2. Коротка характеристика постмодернізму. Культурні риси для постсучасної епохи

Постмодернізм виник як напрям, який орієнтований на дослідження соціального життя з позицій культурології, і набув широкого поширення, коли сфера культури, з якої він об'єктивно вийшов, заявила про свої претензії не тільки на особливе, але і на домінуюче становище серед решти соціальних сфер.

Незважаючи на обумовленість культурологічними побудовами, постмодернізм не можна вважати породженим тільки ними. Само поняття «постмодернізм» з'явилося, фактично, одночасно в культурологічних і соціологічних роботах. У 1934 році, коли Федеріко де Оніз вперше використовував термін

«*postmodernismo*», історики і соціологи були готові до того, щоб сприйняти всю сучасну епоху як *post-modern*.

Постмодернізм – це теоретичний підхід, що спочатку не визнає чітких дисциплінарних меж в рамках гуманітарного знання й пов'язаний з новим уявленням про соціально-культурну реальність, яка не надає великого значення автономії різних сфер і «підсистем» суспільства. Цей підхід виражається, зокрема, і в розмиванні чіткої межі між «культурним» і «соціальним». Такий підхід суперечить описаному вище підходу Д. Белла, який відстоював принцип автономії таких сфер суспільства, як соціально-економічна, політична і культурна. У другій половині ХХ століття постмодернізм перетворився на своєрідний світогляд, який наділений низкою специфічних рис, що різко протиставили його світогляду епохи «класичної сучасності».

Постмодернізм як напрям думки протистоїть раціоналістичному світогляду сучасності, витoki якого виходять в епоху Просвітництва. Постмодерністи відмовляються шукати раціональні пояснення людської поведінки, заперечують можливість створення будь-якої універсальної моделі пояснення світу.

Постмодерністи відмовляються від пошуку об'єктивної істини й універсальних пояснювальних моделей. Вони є прихильниками релятивізму.

Постмодерністи акцентують увагу на факт величезного культурного різноманіття сучасного світу. Саме різноманіття ідей, образів і значень, які становлять символічне місце в існуванні людини епохи постсучасності, багато в чому і пояснює відмову постмодерністів від пошуку дійсного розуміння реальності.

Френк Уебстер виділив такі особливості постмодернізму як інтелектуальної течії:

- неприйняття способу думок, який був властивий Новому часу, його цінностей і звичаїв;
- неприйняття будь-яких претензій на встановлення істини, оскільки існують тільки її версії, і це робить безнадійним сам пошук смислу;
- неприйняття прагнення до автентичності, оскільки все неавтентичне;
- неприйняття прагнення до уточнення смислу, оскільки смислів незліченна множина задоволення від самої констатації відмінностей між суб'єктами: в інтерпретаціях, цінностях і стилях;
- особлива увага до отримання задоволення, невідрефлексованого життєвого досвіду;
- задоволення від видимості, різноманітності, змін, пародій і стилізацій;

– визнання існування творчого початку і гри уяви у звичайної людини та основана на цьому зневага до детерміністських теорій людської поведінки.

Поняття «*постсучасний*» або «*постмодерний*» в соціології використовується в декількох значеннях. *По-перше*, описується й аналізується «епоха постсучасності», «постсучасне суспільство». *По-друге*, описується «постмодернізм» як теоретичний напрям і феномен культури. *По-третє*, формується специфічна «постмодерністська соціологія» або «постмодерністська соціальна теорія», чії завдання і методи відрізняють її від «сучасної соціологічної теорії» або «класичної соціології».

Брайан Тернер описує постсучасне суспільство як «*суспільство, в якому, крім іншого, культурні стилі стали змішаними, переплетеними і гнучкими*», такими, що перешкоджають будь-якій виразній підтримці ієрархічних відмінностей. Згідно з точкою зору постмодерністських теоретиків, традиційні ділення між високою культурою і культурою низькою (і, отже, розмежування між елітою і масою) починають руйнуватися.

Зігмунт Бауман відзначає, що найбільш помітними рисами постмодерної ситуації є *інституціоналізований плюралізм, різноманітність, випадковість і амбівалентність*. Ці риси діаметрально протилежні властивому модерну прагненню до *універсальності, однорідності, одноманітності і ясності*. Інша важлива риса постсучасної ситуації – це *рефлексивність* або *саморефлексивність*. В стані текучості, мінливості, різноманіття соціокультурного середовища все більше зростає значення рефлексивності соціальних діячів. Ніщо не дано і не визначено остаточно, ніщо не має характеру самоочевидності. Кожен індивідуум вимушений сам вносити визначеність у навколишнє буття, знаючи заздалегідь, що жодна точка зору не може бути визнана абсолютною.

Одним з авторів, що розробили цілісну концепцію постсучасного суспільства, є американський дослідник марксистської орієнтації Фредерік Джеймсон (Джеймісон).

Він розглядає постмодернізм як нову логіку культури, породжену пізнім капіталізмом. Д. Джеймсон належить до тих авторів, які бачать *спадкоємність між сучасністю і постсучасністю* і вважають, що термін «*постмодернізм*» *відноситься, перш за все, до культури*. Постсучасне суспільство, з його точки зору, це капіталістичне суспільство, яке володіє важливими культурними особливостями, що не були властиві більш раннім формам капіталізму.

Д. Джеймсон виділяє такі риси постсучасного суспільства (точніше було б сказати, культури цього суспільства):

- відсутність глибини, поверхневий погляд на світ;
- ослаблення емоцій;
- втрата історичності;
- переважання відтворюючих, а не продукуючих технологій.

Відсутність глибини, яка властива постсучасності, найнаочніше виявляється в мистецтві. Мистецтво постсучасності уникає складних тем, не схильне аналізувати характери і психологію своїх героїв. Переважають розважальні сюжети, де мигтіння зовнішніх подій, пригод, замінює розкриття глибоких проблем.

Ослаблення емоцій пов'язане із способом життя, характерним для постсучасних суспільств, – фрагментованим життям. Соціальне середовище і сама людина як би розпадаються на частини, позбавляються якості цілісності. Оскільки людина стає фрагментованою, її відчуття також фрагментуються, не охоплюють її особистості цілком. На зміну глибоким відчуттям приходить постійне збудження, те, що Джеймсон називає «напруженням». Воно виявляється, зокрема, у пошуку розваг, захопленості чимось новим.

Втрата історичності виявляється в тому, що постсучасна людина відмовляється від спроб знати власне минуле. Минуле постає лише як набір текстів про нього, які нескінченно перевизначаються. З іншого боку, спостерігається захопленість історичними сюжетами, «безладне пожирання всіх стилів минулого». Замість цілісного уявлення про історичний час має місце деяке «попурі» на історичні теми. В цьому відношенні дуже показовий популярний сьогодні жанр «історичного детективу».

Переважаання відтворюючих, а не продукуючих технологій. Виділяючи цю рису, Д. Джеймсон має на увазі величезну роль у постсучасному суспільстві технологій, які пов'язані з розповсюдженням різного роду інформації, – телебачення, комп'ютери. Ці технології не «проводять», а «зображають», на відміну від таких ранніх технологій, як, наприклад, конвеєр зі складання автомобілів.

Жан Бодрійар, французький дослідник, прихильник ідеї радикального розриву між сучасністю і постсучасністю, надавав зростанню обсягу знаків величезне значення. Він вважав, що в постсучасну епоху людина стикається з такою безліччю знаків, що вони закривають собою реальність. Реальність, що склада-

ється з таких нічого не значущих знаків, Ж. Бодрійар називає «гіперреальністю». Головну роль у формуванні гіперреальності відіграють, звичайно, ЗМІ. Саме ЗМІ стають для людини «вікном в світ». Реальне те, що показує телевізор. Те, що не потрапляє у поле зору ЗМІ, як би взагалі не існує. Але в той же час те, що демонструє ТБ, не відображає те, що «є насправді».

Інший апологет постсучасності – Жан-Франсуа Ліотар, стверджує, що головною характеристикою стану постмодерну є особливий стан знання, що змінився.

Зміна статусу знання пов'язана з недовірою до «метанарративів», які в ранню епоху служили легітимації знання; з появою нової форми легітимації знання – через його операціоналізацію, прагматизацію, технологізацію.

Знання перетворюється на «продукт», «предмет користування», інструмент тощо. Але воно стає також товаром і продуктивною силою. Могутність держав, як і інших суб'єктів політичної, економічної, соціальної діяльності, залежить від того, наскільки ефективно використовується ними операціональне, технологічне знання. Знання, яке не «технологізується» і не здатне приносити «користь», наприклад, філософське або естетичне, стає неактуальним, незатребуваним суспільством або принаймні більшістю. Зміна статусу знання впливає на систему освіти, задає напрям наукових досліджень, визначає політику держави стосовно науки й освіти, впливає на ринок праці, формуючи попит на певних фахівців, що володіють відповідними запитами епохи навичками.

Постсучасності характерна і криза ідентичності. Поняття «кризи ідентичності» запропонував психолог Ерік Еріксон майже півстоліття назад. Він використовував це поняття для позначення недуги, якою страждали деякі підлітки. Проте з часом ця недуга стала дуже поширеною і, власне, перестала бути недугою.

Ще епоха класичного модерну перетворила людську ідентичність з даності (яка визначається суспільством і культурою) в завдання: людина повинна була сама себе створити. Але епоха постсучасності, або епоха «розтікаючої модерності» (Зігмунт Бауман), ще більш ускладнює це завдання. Дестабілізація соціального середовища, його рухливість і мінливість, культурне різноманіття і суперечність роблять певну відповідь на питання: «Хто Я і яке моє місце в світі?» – неможливим, а саме питання – багато в чому безглуздим.

Отже, **ключовими характеристиками культури постсучасності є:**

- інформаційна перенасиченість, обумовлена розвитком нових технологій;
- зміна характеру і статусу знання;
- суперечність і різноманіття;
- відсутність визначеності;
- проблематизація істини і самої реальності;
- тенденція до перетворення знання, інформації – будь-яких культурних знаків у товар;
- зростання настроїв гедонізму, споживання;
- перетворення життя на гру, стилізацію;
- відмова від принципу ієрархії культурного змісту;
- свобода вибору як даність та обумовлена нею невизначеність і різноманіття поведінки.

7.3. Постсучасна соціальна теорія

Наука, у тому числі і соціальна наука, теж частина культури. Тенденції культурного розвитку не можуть її не торкатися. Поширення постмодернізму як інтелектуальної течії, входження в епоху постсучасності привели до спроб створення нової постмодерністської соціології. Передумовою цього стало переконання, що постсучасність як нова історична епоха повинна вивчатися та описуватися за допомогою нових дослідницьких підходів, оскільки класична соціологія виникла як інструмент пізнання іншої епохи – епохи сучасності, і в нових умовах не працює. Така, зокрема, точка зору Зігмунта Баумана.

Для того щоб ефективно і послідовно бути присутнім у постмодерному середовищі, соціологія повинна сприймати себе як учасника (можливо, краще інформованого, більш систематичного, такого, що більше усвідомлює правила гри, але все-таки учасника) процесу саморефлексивної реінтерпретації, що ніколи не припиняється, і вона повинна намічати свої стратегії, виходячи саме з цього. Ймовірно, на практиці така ситуація означатиме для соціології заміну амбіцій судді «загальних вірувань», рятівника від упереджень або посередника істини на статус того, хто прояснює інтерпретативні правила і сприяє спілкуванню. Таким чином, мрія законодавця буде замінена практикою інтерпретатора.

Відразу слід зазначити, що далеко не всі дослідники розділяють це переконання. Проте ця точка зору досить широко поширена.

Іншим проявом постмодернізму в соціології, згідно з поглядами Джорджа Рітцера, стало виникнення «**полікультурної теорії**» і «**queer-теорії**» (від англ. «*queer*» – дивний, підозрілий). Полікультурні теорії базувалися на факті культурного різноманіття, яке часто ігнорувалося класичною соціальною теорією. Початком полікультурної теорії Рітцер вважає феміністські дослідження, що розглядають соціокультурну реальність з погляду жінок, а не чоловіків, які створювали класичну соціологію. Услід за феміністками, інші групи меншин заявили про необхідність врахування їх точки зору на соціальну реальність. «*Queer-теорії*» стали продовженням полікультурної теорії. Вони приділяли особливу увагу питанням сексуальності, особливо гомосексуальності, як важливого аспекту соціального буття. Серед полікультурних теорій, поряд з «*queer-теоріями*», Д. Рітцер називає *афроцентристську теорію, теорію маскулінності, національну американську теорію*. В принципі, їх може бути скільки завгодно багато, оскільки кількість груп, що мають право на свою власну точку зору, у сучасних суспільствах тільки зростає. В українській соціології полікультурна теорія поки чітко не позначилася (виключаючи дослідження феміністської спрямованості), але час виникнення такої теорії наближається.

Д. Рітцер наводить такі ознаки полікультурних теорій:

- заперечують універсальні теорії, що мають тенденцію підтримувати тих, хто при владі; полікультурні теорії представляють інтереси незаможних;
- знаходять засоби, щоб бути змістовними, пропонувати теорію від імені багатьох груп, які позбавлені таких можливостей;
- полікультурні теоретики часто теоретизують від імені тих, хто не має влади для того, щоб працювати у соціальному світі заради зміни соціальної структури, культури і перспектив для індивідів;
- полікультурні теоретики намагаються підірвати не тільки соціальний, але й інтелектуальний світ; вони прагнуть зробити його набагато відкритішим і різноманітнішим;
- не існує спроб провести ясну межу між теорією та іншими типами викладання;
- існує звичайна критична грань полікультурної теорії; вона полягає як в самокритиці, так і в критиці інших теорій і, що найбільш важливо, соціального світу;

- полікультурні теоретики визнають, що їх діяльність обмежена особливим історичним, соціальним і культурним контекстом, в якому вони живуть.

Очевидно, що полікультурна теорія є наочним проявом тенденцій до різноманіття, проблематизації поняття істини і відмови від ієрархій, які характеризують культуру постмодерну.

Контрольні питання

1. Що таке «полікультурні теорії» та «queer-теорії»?
2. Дайте стислу характеристику постмодернізму як способу теоретизування. Як він проявляється в постмодерністської соціальної теорії?
3. Опишіть культурні риси епохи постсучасності.
4. Як змінився характер знання в епоху постмодернізму (згідно Ж. Ліотару)?
5. У чому полягають особливості культури постіндустріального суспільства (з точки зору Д. Белла)?
6. Чи можна розглядати погляди Д. Белла на культуру постіндустріального суспільства як «постмодерністські»? Обґрунтуйте свою відповідь.

Література

1. Бауман З. Социологическая теория постмодерна / З. Бауман // Контексты современности: актуальные проблемы общества и культуры в западной социологической теории. Хрестоматия – Казань: Изд-во КГУ, 2001. – С. 61–64.
2. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман. – М.: Логос, 2005. – 390 с.
3. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. – Москва: Academia, 2005. – 788 с.
4. Джеймисон Ф. Постмодернизм и общество потребления / Ф. Джеймисон. – М.: Логос. – 2000. – № 4. – С. 63–77.
5. Лиотар Ж. -Ф. Состояние постмодерна/ Ж.-Ф. Лиотар. – М.: Институт экспериментальной социологии, Спб.: Алетейя, 1998. – 160 с.
6. Постмодернизм : энциклопедия / сост. и науч. ред. А. А. Грицанов, М. А. Можейко. – Минск : Интерпрессервис : Кн. дом, 2001. – 1038 с.

7. Ритцер Дж. Современные социологические теории / Дж. Ритцер. – СПб.: Питер, 2002. – 688 с.
8. Тёрнер Б. Массовая культура, различие и стиль жизни / Б. Тёрнер. // Контексты современности: актуальные проблемы общества и культуры в западной социологической теории. Хрестоматия – Казань: Изд-во КГУ, 2001. – С. 157–161.
9. Уэбстер Ф. Теории информационного общества. / Ф. Уэбстер – М.: Аспект Пресс, 2004.– 400 с.
10. Харт К. Постмодернизм / К. Харт. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2006. – 272 с.

Тема 8. КУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

1. Сутність глобалізації.

2. Культурні аспекти глобалізації.

3. П. Бергер про основні рушійні сили культурної глобалізації.

4. Культурна глобалізація і культурна локалізація.

Альтернативна глобалізація.

8.1. Суть глобалізації

Один з провідних сучасних теоретиків Ентоні Гідденс визначає *глобалізацію* досить просто – як взаємозалежність суспільств, які становлять сучасну людську цивілізацію, що постійно посилюється.

Впродовж більшої частини людської історії суспільства існували більш-менш відокремлено. Проте тенденція до подолання замкнутості теж існує достатньо давно. Об'єднання племен, формування стародавніх держав, торговий обмін – все це можна розглядати, як кроки подолання родової, племінної, етнічної відокремленості.

Як найбільш наочний приклад подолання відокремленого існування різних народів можна розглядати стародавні і середньовічні імперії. Проте будь-яка найобширніша імперія минулого не охоплювала всього простору, в якому проживала людина, і єдність таких імперій була значною мірою умовною. Взаємодії між регіонами перешкоджав слабкий розвиток засобів комунікації, транспорту і зв'язку. Крім того, при домінуванні натурального господарства фактично кожен населений пункт був самодостатньою економічною одиницею.

Розповсюдження світових релігій, перш за все, християнства та ісламу, було важливим кроком на шляху подолання племінної й етнічної замкнутості. Воно привело до формування певної культурної спільності народів, що сповідують ці релігії.

Проте ні політичний, ні релігійний чинники не привели до виникнення «єдиного світу», «єдиної цивілізації». Реальна база для цього була закладена розвитком економіки і технології.

Шлях до сучасної глобальної економіки зі всіма її перевагами і недоліками розпочався в епоху Великих географічних відкриттів. Європейська колонізація, що настала за цими відкриттями, поклала край самодостатньому існуванню бага-

тьох суспільств Азії, Африки і Латинської Америки. Дешеві, фактично, «дармові» ресурси і сировина, дешева робоча сила, нові товари, пізніше – ринок збуту для європейської продукції: все це було величезною цінністю для європейських економік, що розвиваються. Прорив до індустріального суспільства, на думку деяких дослідників (зокрема, І. Валлерстайна), був здійснений значній мірі завдяки використанню ресурсів «незахідних» суспільств. Становлення індустріального суспільства остаточно закріпило західне економічне і політичне домінування в світі. Колоніальна політика західних держав привела до залучення неєвропейських суспільств до системи міжнародних економічних зв'язків і політичних відносин. Багато суспільств, що стали об'єктами колоніальної експансії, не мали власних державних структур. Ці структури були створені європейцями, що привело пізніше до безлічі територіальних й етнічних конфліктів, наприклад, в Африці.

Колоніальна експансія спричиняла за собою не тільки включення колоній у міжнародну економічну систему, що формується в цей час, але і поширення досягнень європейської культури і цивілізації серед частини колонізованого населення. *З колоніалізму почався процес модернізації в суспільствах, що стали об'єктами колонізації.*

Колоніалізм, незважаючи на численні негативні наслідки, які позначаються до цих пір, створив економічні і культурні передумови для формування єдиної людської цивілізації. Правда, в основі єдності лежить не гармонія інтересів і цілей, а взаємозалежність, яка не виключає, а часто і передбачає суперечності і конфлікти.

Глобалізація – це насамперед економічний процес, що приводить до масштабних політичних, соціальних і культурних змін.

Глобалізація економіки – це не просто інтенсивний міжнародний економічний обмін, а злиття національних економік в єдину – наднаціональну, транснаціональну економічну систему.

На думку низки дослідників (зокрема, А. Уткіна) процес глобалізації пройшов два етапи. *Перший етап* – рубіж XIX–XX ст., період розвитку «імперіалізму», активного розвитку міжнародних економічних зв'язків. Вже в той період деякі західні дослідники говорили про те, що вільна торгівля здатна викликати загальне економічне зростання і процвітання, знищити підґрунтя для

політичних конфліктів. Але цей період завершився Першою світовою війною, яка «поховала надію» на єдиний процвітаючий світ.

Другий етап глобалізації почався в 70-ті роки XX століття. Він пов'язаний з виникненням транснаціональних корпорацій (ТНК) – комерційних підприємств, які засновані в одній країні, але мають певну кількість відділень на території інших держав. У 70-ті роки налічувалося 10 провідних транснаціональних корпорацій. Сьогодні їх чисельність обчислюється сотнями, і серед них не тільки американські, але і японські, швейцарські, британські тощо.

Не тільки розвиток ТНК, але і розпад «соціалістичного табору» сприяв глобалізації. Колишні соціалістичні економіки вимушені були інтегруватися в капіталістичну систему, прийняти нові правила ігри, які тепер ставали, фактично, універсальними.

На другому етапі глобалізації величезну роль зіграв розвиток інформаційних і комунікаційних технологій. Без постійного інтенсивного обміну інформацією, а також без ефективних транспортних засобів функціонування глобальної економіки було б неможливим.

8.2. Культурні аспекти глобалізації

Процес глобалізації має найважливіші культурні наслідки для людства. Вперше в історії створюється дійсно глобальна культура, хоча процес цей далекий від завершення і викликає неоднозначні, суперечливі оцінки. Глобальну культуру, що часто формується, розглядають як глобальну «вестернізацію», а точніше – «американізацію» інших культур. Під «американізацією» розуміється, перш за все, поширення не самих кращих зразків американської масової культури і деяких елементів американського способу життя. Все це «підриває традиційний спосіб життя», руйнує «культурну ідентичність», сприяє «культурній уніфікації» тощо.

Проте зводити суть культурної глобалізації лише до цього було б значним спрощенням. Навіть горезвісний американський вплив зовсім не вичерпується кока-колою, джинсами і серіалами. Щонайменше, цей вплив має на увазі також і поширення комп'ютерів, мобільних телефонів й інших важливих і корисних винаходів, що дають людям безліч нових можливостей.

Культурна глобалізація – складний і глибокий процес. Це не просто культурна колонізація («макдональдизація», «кока-коланізація») Заходом або США

решти світу. Це інтенсивний, хоча і не завжди еквівалентний культурний обмін між людськими суспільствами, обумовлений небувалим розвитком засобів комунікації у сучасному світі, а також постійними переміщеннями (легальними і нелегальними) по світу величезних мас людей. Змішання і взаємодія культур має сьогодні реальне втілення у незліченних особистих, безпосередніх контактах носіїв різних культурних традицій – у виробничому процесі, в туристичних поїздках, в університетах, в мережі Інтернет, за місцем проживання тощо, а також – в доступності «інокультурних» зразків для широких мас людей, які вже не замкнуті у смисловому просторі тільки своєї культури.

Територіальні межі між суспільствами стають все більш проникними. Культурні «межі», фактично, взагалі розмиваються. «Носієм» і «творцем» глобальної культури, що формується сьогодні й включає елементи різних культурних традицій при домінуванні західної культурної «першооснови» у вигляді демократичних і ринкових цінностей, а також технологій, потенційно є все людство.

8.3. П. Бергер про основні рушійні сили культурної глобалізації

На думку Пітера Бергера, як основні рушійні сили культурної глобалізації можна виділити: *мову, ділові еліти, «клуб інтелектуалів», громадські рухи і масову культуру*.

Мова. На сучасному етапі все більше людей у всьому світі прагнуть оволодіти англійською мовою (часто в її американському варіанті). Знання цієї мови стає одним з найбільш значущих чинників, що забезпечують успішну кар'єру. Знання англійської мови стає необхідною умовою доступу до важливої культурної інформації. Більше 80 % матеріалів в Інтернеті створюється англійською мовою.

Але мова – не просто засіб спілкування, що дозволяє людям розуміти один одного. Мова несе в собі певний культурний смисл. Знайомство з мовою має на увазі засвоєння тієї «картини світу», яка в ньому закодована.

Засвоєння іноземної мови означає і навчання «думати по-новому», бачити світ крізь призму значень нової мови. Це не спричиняє за собою автоматичного розриву з власною мовою і закованою в нею культурною традицією. Швидше, слід говорити про розширення культурного горизонту, відкриття нових можливостей, залучення до нового могутнього джерела культурних смислів.

Сучасне домінування «американської англійської» не означає, що таке стан речей збережеться вічно. Домінування тієї або іншої мови – віддзеркалення економічного, політичного і культурного домінування. Інша розстановка сил цілком може зробити актуальним вивчення яких-небудь інших мов.

Ділова еліта. Вище наголошувалося, що головним рушієм глобалізації є розвиток економіки, вихід її за національні межі. Економіка стає глобальною, глобалізуються і її суб'єкти, у тому числі і ділова еліта.

Ефективна участь в глобальній економіці має на увазі оволодіння певною економічною культурою, певними нормами і цінностями. І ці норми і цінності значно більше пов'язані саме з особливостями функціонування економіки, ніж з національними культурами.

Сучасна ринкова економіка – західний винахід, і відповідно культура ділової еліти – це західна за своїм походження ділова культура. Для ділової еліти глобального світу природним і бажаним стає існування в світі, не обмеженому вузькими національними і культурними рамками.

«Ділові еліти» суспільств виступають як найважливіший суб'єкт глобалізації для «свого» культурного оточення і в той же час – як об'єкт глобалізуючої культурної дії з боку ділової еліти західних країн.

«Клуб інтелектуалів» – так П. Бергер назвав культурну спільність інтелігенції, західної і не тільки, серед якої формуються ідеї і погляди, норми і цінності, що виходять за вузькі національно-культурні межі. Інтелектуали виробляють і поширюють свої ідеї за допомогою освітніх систем, які також поступово «глобалізуються», як і економіка. Західні (і не тільки західні) інтелектуали можуть займатися навчального, науковою і публіцистичною діяльністю як в освітніх установах різних країн, так і в глобальному культурному просторі сучасних ЗМІ (особливо в Інтернеті), що не має меж.

Культурний вплив «клубу інтелектуалів» поширюється також через різні Фонди, добровільні неурядові організації, нарешті, особисті контакти. У «клубі інтелектуалів», як і в «діловій еліті» (межа між цими спільнотами вельми розмита), домінують західні американізовані цінності: від цінності свободи особистості до цінності здорового способу життя.

Для «незахідних» суспільств інтелектуали і ділова еліта – найважливіший провідник глобальної культури, системи смислів і цінностей, що формуються під визначальною культурною дією Заходу. Але при цьому не можна не брати бі-

льше до уваги той факт, що культурна глобалізація впливає і на західні суспільства: вони не тільки продукують смисли для решти світу, але, у свою чергу, піддаються зворотній культурній дії. Особливо наочно це виявляється у сфері релігії. Сучасні західні суспільства (іє американське зокрема), чия культура формувалася під визначальною дією християнства, сьогодні постійно стикаються з релігійними вченнями та організаціями, що прийшли з інших регіонів, головним чином, Індії і Китаю (індуїзм, буддизм, даосизм). Найостаннішими роками почав зростати інтерес американців і європейців до ісламу.

Інтелектуали – це та група суспільства, яка найбільш схильна виявляти цікавість до нових видів духовної діяльності. Серед інтелектуалів можна знайти не тільки прихильників, але і найбільш активних супротивників глобалізації культури, прихильників збереження і відродження «віковічних» традицій. Парадокс в тому, що для об'єднання своїх зусиль вони теж повинні створювати «наднаціональні» зв'язки. Широкі можливості для цього відкриває Інтернет. Глобальна комп'ютерна мережа з рівною ефективністю служить і «культурному глобалізму», і «культурному антиглобалізму». Що, на наш погляд, підтверджує безповоротність глобалізації.

Громадські (або соціальні) рухи також виступають сьогодні як агенти глобальної культури. Ці рухи, як відзначає Бергер, нерідко пов'язані з «клубом інтелектуалів» – наприклад, екологічні або правозахисні рухи. Глобальними за характером діяльності і поширеними сьогодні є добродійні, а також релігійні рухи, як західні, так і східні за своїм походженням. Наочним прикладом глобального релігійного руху східного походження є «Міжнародне суспільство свідомості Крішні», ініційоване вихідцем з Індії Бхактіведантою Свами Прабхупадою, що знайшов своїх перших західних прихильників в США. Сьогодні цей рух поширився, фактично, на весь західний світ і на Україну також. Із західних релігійних рухів найактивніше п'ятидесятництво. Прихильники цієї протестантської деномінації є сьогодні не тільки в США, Європі і Росії, але також в Африці, Південній Америці та Азії.

Як і у випадку з інтелектуалами, глобальні соціальні рухи цілком можуть бути орієнтовані «антиглобалістські» і ратувати за відродження традиційного способу життя. Як характерний приклад такого «глобального антиглобалістського руху» можна навести ісламський фундаменталізм, прихильники якого, ворогуючи із західною цивілізацією, дуже ефективно використовують створені

нею ж технічні й інформаційні можливості для координації діяльності в глобальному масштабі, обміну ідеями, збору засобів. (Не кажучи вже про такий «культурний артефакт», як зброя).

Масова культура є найбільш наочним проявом глобалізації. Американська модель масової культури проявила дивовижну пристосовність до самих різних культурних контекстів. Але на боці американської масової культури були не тільки її привабливий доступний зміст, але і технічна перевага. Масова культура поширюється в основному за допомогою ЗМІ, а американські ЗМІ в світі домінують. Спосіб життя людей, що регулярно проглядають американські фільми і серіали; музичні кліпи і рекламу, що також несе культурний смисл, дійсно піддається деяким змінам. Але навряд чи варто говорити лише про пасивне сприйняття чужих ідей і цінностей. Під впливом американської масової культури формується «місцева» масова культура, що поєднує елементи власної культурної спадщини з привнесеними. Жанр телесеріалу існує сьогодні в безлічі культурних іпостасей: російської, японської, французької, бразильської тощо. Те ж саме можна сказати про будь-який «сегмент» масової культури. Глобалізація масової культури приводить не стільки до механічного перенесення західних зразків на інший ґрунт, скільки до певного синтезу «чужого» і «свого», що цілком влаштовує більшість споживачів.

Слід зупинитися на ще одному цікавому аспекті культурної глобалізації – *формуванні єдиного, глобального світу матеріальних «культурних артефактів»* – наочного середовища, що оточує сучасну людину, яка живе не «в глибинці», а в більш-менш крупному міському центрі (або в безпосередній близькості від такого), яка часто здійснює ділові або розважальні поїздки. «Наочне середовище» (особливо суспільного призначення) явно уніфікується. Аеропорти, готелі, автомобілі, ресторани, супермаркети, вокзали, транспорт, комп'ютери, мобільні телефони, телевізори, сучасні висотні будівлі – все це і багато що інше виглядає, фактично, однаково, в якій би країні людина не знаходилася. Уніфікація наочного середовища створює враження, що весь світ всюди – один і той же, а люди, що переміщаються по цьому світу, удома скрізь – і ніде.

Стає все більше людей, які ведуть «транснаціональний» спосіб життя, особливо в найбільш економічно розвинутих країнах. Серед них багато тих, кого можна віднести до «ділової еліти» і «клубу інтелектуалів», про яких ми говорили вище, але багато і пересічних громадян, чиї фінансові можливості дозволяють

подорожувати. Або, навпаки, нестача цих можливостей провокує постійні переїзди у пошуках роботи.

Постійна мобільність корінним чином міняє спосіб життя людей, ставить під сумнів сам факт стійкої культурної і національної ідентичності особистості, примушує переосмислити традиційні уявлення про «рідну землю», «вітчизну».

Відбувається «глобалізація біографії». Приватне життя вже не прив'язане до якого-небудь певного місця, це вже не стає, осіле життя. Це життя «в дорозі» (у прямому і переносному сенсі), кочове життя, життя в автомобілі, в літаку, в поїзді або у телефоні, в Інтернеті, воно підтримується засобами масової інформації і несе на собі відбиток мас-медіа, це транснаціональне життя.

8.4. Культурна глобалізація і культурна локалізація. Альтернативна глобалізація

Формування глобальної культури, що розглядається часто як поширення західної (або американської) культурної моделі, парадоксальним чином супроводжується посиленням «локальних» культурних відмінностей. Цей факт примушує багато дослідників говорити одночасно і про «глобалізацію», і про «локалізацію» культури.

Наприклад, чисто економічний аспект глобалізації – діяльність ТНК, має важливу культурну складову. Перед ТНК часто виникає проблема: як вписатися у нове культурне оточення? Наприклад, компанія McDonald's витратила багато часу і засобів на створення в кожному ресторані Індії подвійної кухні, щоб запобігти змішуванню вегетаріанських і м'ясних продуктів. Такі поняття, як чистота і осквернення, дуже важливі для індійського споживача.

Крім того, McDonald's спробував пристосуватися до місцевих умов, тобто «індіанізувати» своє меню. Менеджери компанії змінили написи на своїх гамбургерах із звичайного біг-мака на махараджа-мак – так називається індійський гамбургер з деякими вегетаріанськими компонентами. Але багатьох клієнтів відлякала нестача спецій в м'ясі. Не привернуло індійського споживача настільки, наскільки привертає багатьох людей в інших частинах світу, і меню, складене з гамбургера, картоплі-фрі і склянки кока-коли.

McDonald's й інші американські транснаціональні корпорації ґрунтуються на американському ідеалі стандартизації і передбаченості. Проте індійський споживач цієї стандартизації продуктів харчування не бажає. Завдяки етнічній строка-

тості країни, індійці звикають до безлічі різних типів їжі в рамках одного невеликого географічного простору, тобто не існує якоїсь єдиної індійської кухні. Намагатися стандартизувати і гомогенізувати ці продукти харчування – означає неправильно розуміти потреби індійського споживача.

На тлі зростання впливу глобальної культури зростає інтерес до локальних особливостей, виникає безліч «синтетичних» культурних форм і зразків, що поєднують в собі *глобальне* і *локальне* (так звана «*гібридизація*»). Цей синтез виявляється і на рівні приватного життя і культури споживання, і на рівні «високої» і «масової» культур, і в різних професійних сферах. Наведений вище випадок McDonald's в Індії може служити прикладом суперечливої взаємодії глобального і локального.

П. Бергер запропонував термін «*альтернативна глобалізація*» для позначення глобальних контркультурних рухів, що виникають за межами Заходу і впливають на нього все більше. Ці рухи мають на меті не стільки відмову від глобалізації, а скільки варіативність її форм. Феномен «альтернативної глобалізації» говорить про те, що «Захід» виступає не тільки як «донор» і «постачальник смислів» для інших культур, але і сам піддається зворотному впливу.

Наприклад, якщо в Індію вторгаються сили культурної глобалізації, то і з Індії виходить все більше моделей культури. Те, що зазвичай називають вправами нового покоління (New Age), які включають медитацію, йогу, духовне оздоровлення, масаж і тантризм, сьогодні користується великою популярністю на Заході. Такі гуру (або вчителі життя), як Діпак Чопра і Шрі Сатя Саї Баба, мають масу послідовників в Нью-Йорку, Сантьяго і Мюнхені. У Касселе (Німеччина) можна пройти восьмиденний оздоровчий курс аюрведи, що припускає харчування за рецептами аюрведи, трав'яний чай, масаж й індивідуальне лікування з частим зануренням в гарячі цілющі джерела. У Бірмінгемі (Англія) можна покуштувати справжню masala dosa і курчата каррі.

Значний вплив на західний світ свого часу здійснив так званий «японський менеджмент», хоча цей «продукт» насилу приживався на західному культурному ґрунті. Джерелом «смислів» для багатьох західних «шукачів істини» стають такі релігії, як буддизм (і його японський варіант – дзен) і даосизм, язичницькі культи Африки і Латинської Америки. Постійно зростає інтерес до традиційного мистецтва різних народів.

Контрольні питання

1. У чому полягає культурний аспект глобалізації?
2. Дайте характеристику головним «агентам» культурної глобалізації.
3. Що таке «глобалізація біографії» (У.Бек)? Наведіть приклад.
4. Яку роль в глобалізації грають комунікаційні технології?
5. Наведіть приклади культурних «гібридів», що виникають в результаті культурної глобалізації.
6. Як культурна глобалізація поєднується з культурної локалізацією?
7. Як ви думаєте, чи призведе культурна глобалізація до культурної уніфікації людства? Обґрунтуйте свою відповідь.

Література

1. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман. – М.: Издательство «Весь Мир», 2004. – 188 с.
2. Бек У. Что такое глобализация? / У. Бек. М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
3. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. – Москва: Academia, 2005. – 788 с.
4. Бергер П. Культурная динамика глобализации / П. Бергер. // Многоликая глобализация: Культурное разнообразие в современном мире. – М.: Аспект-пресс, 2004. – С. 8–26.
5. Гидденс Э. Социология / Э. Гидденс, К. Бердсолл. – 2-е изд., вып. по 4-му англ. изд., полн. перераб. и доп. – М.: Эдиториал УРСС, 2005. – 629 с.
6. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер. – М.: Наука, 1994. – 688 с.
7. Уткин А. И. Мировой порядок XXI века / А. И. Уткин. – М., Издательство: Эксмо, Алгоритм. 2002. – 513 с.
8. Шринивас Т. «Свидание с судьбой». Индийский вариант культурной глобализации / Т. Шринивас. // Многоликая глобализация: Культурное разнообразие в современном мире. – М.: Аспект-пресс, 2004. – С. 98–128.
9. Яньсань Я. Управляемая глобализация. Государственная власть и изменения в культуре Китая/ Я. Яньсань // Многоликая глобализация: Культурное разнообразие в современном мире. – М.: Аспект-пресс, 2004. – С.27–56.

ДЛЯ ПРИМІТОК

ДЛЯ ПРИМІТОК

Навчальне видання

БОЛОТОВА Вікторія Олександрівна

СОЦІОЛОГІЯ КУЛЬТУРИ

Конспект лекцій для студентів
спеціальності 054 «Соціологія»

Відповідальний за випуск В. В. Бурега
Роботу до видання рекомендував А.В.Кіпенський

Редактор Л.А. Пустовойтова
Комп'ютерна верстка О. С. Курандо

План 2016 р., поз. 57

Підп. до друку 16.06.2016 р. Формат 60х84 1/16. Папір офсетний.
Riso-друк. Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк.
Наклад 50 прим. Зам. № Ціна договірна

Видавничий центр НТУ «ХПІ». 61002, Харків, вул. Фрунзе, 21
Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 3657 від 24.12.2009 р.

Надруковано у копі-центрі «МОДЕЛІСТ»
(ФО-П Миронов М.В., Свідоцтво ВО4№022953)
М. Харків, вул. Червонопрапорна, 3 літер Б-1
Тел. 7-170-354